

AURKIBIDEA

VI

OROITZAPENEZ - En recuerdo

74. Fr. Juan Mateo Zabalaren bigarren ehunurteurrena	359
75. Agustin Pascual Iturriaga (1778-1851)	362
76. Pierre Broussain zenaren omenez	365
77. Piarres Lhandaren mendeurrenean	369
78. K. Enbeita «Urretxindorra»	372
79. Eugeniusz Frankowski eta euskal etnografia	377
80. I. López Mendizabalen emaitza	383
81. Salvatore Mitxelena, aberri minak eragindako poeta	387
82. Rodolfo Bozas-Urrutia	391
83. M. Arozamena bertsolaria	395
84. Santi Arizmendiren oroiz	398
85. Jose Maria Donosti. Oroitzapenezko lerroak	403

Fr. JUAN MATEO ZABALA
BIGARRAN SAINTE-JEAN-PIERRE

... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...

... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...

... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...

VI OROITZAPENEZ

En recuerdo

... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...

... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...

... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...
... eta horien ondoren, eta Bilbo eta San Juan...

Fr. JUAN MATEO ZABALAREN BIGARREN EHUNURTEURRENA

Larunbatean ospatu zen Bilbon Aita Juan Mateo Zabalaren bigarren ehunurteurrena, bertako hiriko bibliotekan Euskaltzaindiaren ekimenez.

Bazen ordua gure kultura gizonak ere, beste edonongoak bezala, omenez goraiatzeko eta jendeari ezagutarazteko. Villasante jaunaren agurrezko hitzen ondorean A. Agustin Biain eta A. Lino Akesolo mintzatu ziren Juan Mateo Zabala zenaren bizitzaz eta euskal idazle bezala egin zituen lanetaz. Azkenik, Alfonso Irigoyen mintzatu zen Bilbo eta euskara gaiari buruz.

Izan ere, Juan Mateo Zabala bilbotarra zen, Bilbon jaioa 1777ko irailaren 21ean. Bilboko frantziskotarretan egin zituen latin eta gainerako eliz-ikasketak, lehen aldiz, eta Gaztelerrian Teologia. Bilbon bertan Filosofia irakasle izendatu zuten 1804an eta egiteko hontan jarraitu zuen 1808an Napoleón-ek fraideak beren komentuetatik jaurti arte. Orduan, noraezean ibili zen, toki batetik bestera.

Paulo Astarloaren *Apología de la lengua bascongada* obrak piztu zion euskaltzaletasuna. Honek eta Aiñibarrearekin adiskide mina izateak, noski. Sorterriminak ekarri zuen Euskal-Herrira eta 1815. urtetik 1840an hil arte, Zarauzko misiolari komentuan bizi izan zen. Gainera, bertako nagusi izan zen 1826tik 1829 bitartean lehenengo eta 1839tik aurrera gero.

Aita Zabala 1840ko otsailaren 6an hil zen eta handik denbora guti barru Gipuzkoako buruzagi arrotzaren aginduz Zarauzko fraideak sakabanatu behar izan ziren, eta A. Zabalaren lanik gehienak argitaratu gabe zeudenez, hauek barreiatuak izan ziren. Baina gehientsuenak han-hemenka bildu ahal izan ziren, eta denborarekin argitaratu ere bai.

Bizkaiko aditzari buruz egin zuen saiaiera ederra dugu «El verba regular vascongado», 1848an Donostiako Baroja inprimategian argitaratu zen Gipuzkoako probintziaren ardurapean, Iztueta eta Iturriagari iritzia eskatu ondorean. Eta bizkaiera ez ezik ordurarte beste euskalkietan eginak ziren gramatikalarien lanak ere ezagutzen zituen. Gure aditzaren nortasunez, gramatikolari

guziak bezala, harriturik aurkitu zen; narotasunez beteriko aditz-jokoen aberastasunak liluraturik utzi zuen. Liburu hau, nonbait, hil aurretik inprimategirako gerturik zuen, baina ezbeharrez hor gelditu zen zortzi urteko atzerapenez. Hala ere, gainerako lanak atzerapen handiagoa izan zuten, gure zoritxarrerako.

Bere bigarren liburua L. L. Bonoparte printzeak argitaratu zuen 1856an. Bibliografiaz ari zen eta «Noticia de las obras bascongadas que han salido a luz después de las que cuenta el P. Larramendi» zeraman izenez. Egile izenik gabe argitaratu zen, baina Aita Ruiz de Larrinagaren ikerketeri esker, gaur egun badakigu A. Zabalaren lana zela. Allende-Salazar bibliografoak zinuenez, Aita Zabalaren lan hau, euskal-literatur bildumetan onena eta osoena zen, geroztikoei ezer kendu gabe, eta J. Vinson anitz baliatu zen lan honekin.

Bere hirugarren liburua, «Fábulas en dialecto vizcaíno», bizkaierazko alegiak, Azkue zenak idoro zituen Paris-ko Bibliotheque Nationale-an eta J. Urkixori eman zizkion honek RIEV-en argitaratzeko (RIEV, 1907). Baina bilduma hortako guziak ez ziren bereak, Zabala ber bereak ere hala zionez. Bertako 23 alegi zituen bereak, 11 J. A. Mogelenak, 1 Bizenta Mogelena eta beste bat Salaberrirena.

Bere alegietatik baditeke guziak berak sortuak ez izatea, baik herbesteetakoetatik euskaratuak eta tarteka direla dirudi, baina bai bazekien hemengo kutsua emateaz eta euskaldun alegiarren artean toki berezia merezi du.

Argitaratu gabe ezagutzen diren esku-izkribuen arteko konjugazioeri buruzko estudio bat eta sermoi-liburu baten zati bat.

Garai hartako euskalari eta euskaltzale askokin izan zituen har-eman estuak. Hauen arteko ziren Lécluse eta J. P. Ulibarri.

Bere lan sakabanatu hoiek, era hortara gelditzen direnean gertatzen den bezala, betiko galtzeko zorian zeuden. Baina Zabalaren pertsonalitatea handia izaki, eta berak ongi esana zuen bezala, «Egin-alak ta ezin-egiñak emon ezker» derrigorrezkoa zen langintza hura loratu beharra eta ilunpetik historiara irtena euskal-kulturaren onerako. Eta ezagutarazte hau, batez ere I. Ruiz de Larrinaga, J. Eguzkitza, K. Etxegarai eta besteri zor diogu. Azken urteotan, beren euskarazko bilduma eta lan orokorre-

tan xehetasunik aski emana dute Y. Etxaide, S. Onaindia eta M. Zaratek. Eta erdaraz idatzitako historietan L. Mitxelena, L. Villasanté eta B. Estornés Lasa jaunek. Zerbait gehiago jakin nahi duenak beren lanetara jo beharko du.

. . .

El pasado sábado tuvo lugar en la Biblioteca Municipal de Bilbao el homenaje a Fr. Juan Mateo de Zabala, con motivo del segundo centenario de su nacimiento. Este franciscano euskarólogo había nacido en Bilbao el 21 de septiembre de 1777. Hizo sus primeros estudios en el convento de San Francisco de la capital vizcaína e ingresó en el noviciado de la misma Orden. Sus estudios de Arte y Teología los hizo en Castilla. La «Apología» de Astarloa despertó en él su interés por el vascuence y a lo largo de su vida, sin dejar de cumplir con el apostolado, se dedicó plenamente al estudio de la lengua euskara con aportaciones sobre el verbo del dialecto vizcaíno, sobre compilaciones bibliográficas, componiendo fábulas y escribiendo sermones.

En 1804, en su villa natal de Bilbao, fue nombrado Lector de Filosofía. Durante la guerra de la Independencia sufrió la excomunión de Napoleón Bonaparte y vivió parte de esta excomunión en el Colegio de Misioneros de Herbón (Galicia). Pero desde 1815 hasta su fallecimiento en 1840 residió en el convento de Zarauz, siendo dos veces guardián o superior.

Ninguna de sus obras fue publicada en vida. A su fallecimiento tenía preparado para imprenta «El Verbo Regular Vascongado del dialecto vizcaíno» que fue publicado en 1848. La obra bibliográfica «Noticia de la obras bascongadas...» dio a la luz el príncipe L. L. Bonaparte. Las fábulas fueron halladas por Azkue en la Bibliothéque Nationale de París y entregó a J. de Urquijo para publicar en RIEV. Finalmente, en la revista «Euskera» de la Academia de la Lengua Vasca vio la luz el trabajo titulado: «103 Conjugaciones del presente perfecto de indicativo o Muestra de los 206 presentes indicativo que da al bascuence don Pedro de Astarloa».

El R. P. Villasanté, en su «Historia de la Literatura Vasca»,

dice del P. Zabala que «se nos revela enseguida como un intelectual frío y sesudo, que todo lo analiza con exactitud matemática, que busca la expresión clara y sopesada, evita toda gala y todo brillo de estilo, se ciñe al método positivo de observación y rehúye toda polémica».

1977 - IX - 26

AGUSTIN PASCUAL ITURRIAGA (1778-1851)

Bihar bertan beteko dira berrehun urte Agustin Pascual Iturriaga Ernanin jaio zenetik. Apaiz eta irakasle, bere sorterrian ikastetxe bat eraiki zuen eta bizitzaren parterik gehiena han eman zuen maisu.

Ez zen edonolako maisua, heziketak ongi ezagutzen zituen, eta laster konturatu zen euskaldun haurrentzat zein nekegarri zen gaztelera hutsean ikasi beharra. Eta orduan eman zion irakaskintzarako metodo berria egiteari, euskaraz eta erdarazko jolasak idasten haurrei gauzak irakasteko, eta, baita ere, hoiien osagarri, garai hartan berriz modara etorria zen literatura motaz liburu bat ere, alegiak.

Bere bizitza ta laneri buruz J. Manterola, K. Etxegaray, G. Mujika, A. Zugasti, Y. Etxaide eta Fr. J. I. Lasa jaunek eman dizkigute berririk gehienak. Aurrerakoia zen bere ideetan, pedagogiaren aldetik behinikpehin, eta holako batek, oraindik orain ere eragozpenak izaten baditu, zer ez zuen izango Iturriagak. Fausto Arozenak aurkitu zuen agiri batean, gero *Brumas de nuestra historia* liburuan argitaratuko zuenez, enziklopedistatzat ez ezik Voltaire zaletzat ere jo zuten. Baina hala ere, ez eliz agintarien aurrean eta ez probintziako en aurrean, bere ospe onik ez zuen galdu. Politikaz independente bazen ere, liberalak lagun zituen eta lehen kartisten gerratearen azken partean Frantsia aldera jo beharra izan zuen. Han, Arkangoitzeko markes jaunak Milafrangan zuen Larralde gazteluan tokia eman zion eta bertan igaro zituen herbesteko urte haiek, 1839tik 1840ra bitartean. Eta bertan

berritu zituen ipuien atal batzuk eta etxe hartan idatzi zituen *Jolasak*.

Eragozpenok gora behera, bere herria eta herri erakundeak maite zituen eta hauen alderako ideiak garbi agertu zituen «Gipuzkoarrak» deitu bertsoetan.

Iztuetaekin oso adiskide zen. J. Garmendiaren *Obras inéditas de Iztuena* deritzan liburuak jasoak ditu elkarren artean izan zituzten gutunak. Han ageri denez, ipui batzuk Iztuetak euskaratu zizkion eta beste batzueri orrastapena eman. Gainera, badirudi, Izuetak 1826an *Soñu gogoangarrien* liburuan argitaratu zuen San Inazioen martxari, doinu hutsik agertu zuenez, Iturriagak berak egin ziola euskarazko letra, lehen erdaraz soilik kantatzen zelako.

Euskaldun haurrei eskoletan lehenbizikoz euskara behar bezala irakastea, gero gaztelera hobeto erakutsi ahal izateko, Luis Astigarragak erabili zuen ideia izan zen, *Diccionario manual* (1825) hartan. Baina asmoa hobeto eta indartsuago Pascual Iturriagak erabili zuen. Iturriaga, ohartua zen euskaldun haurrentzat zein nekegarria zen gaztelera jakin gabe hizkuntza honetan ikasi beharra, eta hori beste gabe aski sufrikario izanik, horrez gainera eraztunezko zigor haiek zein gogorrak eta basatiak ziren. Eta, hortik ekin zion pedagogia berritzeari, euskaldun haurretzat bereziki *Arte de aprender a hablar la lengua castellana* (1841) metodoa argitaratuaz, eta ondotik *Jolasak* (1842), euskaraz eta erdarazko elkarrizketak, era berean gauzak ikasi ahal izateko. Azkenik, horien osagarri, eta bigarrenaren urte berean argitaratua, *Ipuiak*, garaian modan zeuden alegiz hornitua, irakurgai politik falta ez zedin.

Jolasak eta *Ipuiak* liburuen azken argitalpenak Auspoa Liburutegiak eman zituen 1963 eta 1967an.

Hoiek ziren ernaniar jatorraren asmoak, bere bertso batean ezarri zuen bezala:

*Nere Euskal-Erriko
gazteri ederra,
ez det uste derala
egin lan alferrea,*

*ipuiak ifintzean
gure zortzikoan,
kantatzeko, nai bada,
arturik gogoan.
Badirade latinez,
badira erderaz;
ez al ditugu bear
guk ere euskeraz?*

Ipuien eskaintzazko bertso honek gidatzen zuen bere gogoan.

Atzeak erakusten du aurrea nola dantzatu. Iturriagaren aburu horiek ezagutu ondorean, pentsa genezake horien arabera markatuko zuela irakaskintzarako helburua ere.

1830. urteko ekainean Arrasaten izan ziren Gipuzkoako Batzar Nagusiak eta han erabaki zen Diputazioan industria, merkatalgoa eta euskara indartzeko batzorde berezi bat sortzea. Hortarako, gertatu zuen «Memoria» zehatz bat, oso interes handikoa, Fr. J. I. Lasak R.S.V. Amigos del Pais-ko Boletinean argitaratu (XXI, 1965 185 orr.), eta ezagutzea merezi duena.

Aurkeztu zuen plangintza hartan, Iturriagak ederki zion: zer axola zaigu gure hizkuntza laudorioz betea, handitasunetan harrotua, euskaldunak euskaraz irakurtzen eta idazten ikasi behar ez badu? Euskara eskoletan irakatsi behar zela, eta euskaldunak euskararen bidez edo hau ondo ikasi ondorean ikasi behar zuela gaztelera ere. Gai hontaz ematen ditu aski xehetasun, gaur ere oraindik ikasi beharrezkoak. Bakarrik, gertatzen dena, gauzak alderantziz jarri direla, eta orain, era berean euskara irakatsi beharra dagoela. Euskara denez gure nortasunaren oinarri. Ez baita herririk hizkuntzarik gabe.

Jokaera aldetik berriz, baita ere badugu Iturriagagandik egunotan zer ikasi. Berak zionez, «Berotasun eta errabiak ez dute beñere gauza iraunkorrik egiten». Baita ere, hala esango zuen, «Esperantzak gizona bizi du, ken bekio esperantza eta da kriaturik kupigarriena».

* * *

Mañana se cumple el segundo centenario del nacimiento de

Agustín Pascual Iturriaga, que nació y murió en Hernani. Iturriaga se dedicó a la instrucción y formación de la juventud de su villa natal. Para aquellos tiempos era un adelantado en los métodos pedagógicos, y como toda persona de ideas avanzadas, Iturriaga tuvo sus detractores que le tacharon de enciclopedista y volteriano.

Fundó y dirigió un importante centro de enseñanza en Hernani, con alumnos de toda la provincia e incluso de Navarra. Escribió el método Arte de aprender a hablar la lengua castellana para uso de las escuelas de primeras letras de Guipúzcoa; *Jolasak* Diálogos vasco-castellanos para las escuelas; e, *Ipuiak*, Fábulas y otras composiciones en verso vascongado. Era íntimo amigo de Iztueta, y éste colaboró en la traducción y correcciones de algunas fábulas.

A las Juntas Generales de Guipúzcoa, celebradas en Mondragón en junio de 1830, Iturriaga presentó una «Memoria» para la implantación de la enseñanza del vascuence en las escuelas públicas. Pero el plan se vio malogrado a raíz de la primera de las guerras carlistas.

1978 - I - 30

Oharra: Gai hontaz, ikus, «Agustín Pascual Iturriaga, euskararen eraikitzailea». Euskera, XXIII (1978), 135-144 orr.

PIERRE BROUSSAIN ZENAREN OMENEZ

Mugazemendiko Euskal-Herrian kultur asteak itzaliz doazen neurri berean ari dira mugazandian piztuaz. Hala dirudi. Hemen-go ekintzak politikara jo dute eta hangoak hortarako aski ahalmen ez dutelarik hor ari dira herria iratzartu nahirik eginahalezko ekintza horietan. Baina bai han eta bai hemen, arlo handia landu beharra dugu gogozko uztaroa izango badugu.

Ikastolaren alde eta euskal giroa indartzeko, iragan ostiralez

hasi zen Hazparnen bigarren kultur-astea. Hitzaldi, kantaldi, dantzaldi, antzerki eta abar, bertsolari saioak arte, bada han zer ikus, zer entzun eta zer ikas. Eta azken egunez Pierre Broussain zenari eskaintzen zaion omenaldiz burutuko da kultur-astea. Egun hontan, apirilaren 16an, goizeko bederatzi t'erdietan hermezarekin hasiko da Broussain euskaltzain zenaren omenezko jaialdia. Meza hontan P. Larzabal jaunarengan izanen da predikua, baina apezak ez du izanen azken hitza, zeren ondotik izanen ditu hauzapezak. Meza ondoren, Herriko Etxean Hazparneko hauzapezak ongi-etorritzko hitzak eta Euskaltzainburuak agurrezkoak; Larra-mendi, hauzapez-ordeak «Broussain herri gizon» bezala agertuko du bere hitzaldian, eta J. Haritschelhar euskaltzainburu-orde eta Baigorriko hauzapezak «Broussain, euskaldun eta euskaltzale».

Horiek izanen dire eguneko hitzaldiak, baina bada besterik ere. Egun hortan, Euskaltzaindiak, Martin Ugalde eta Iñaki Larrañaga jaunen ardurapean, «Euskararen liburu zuria» eta «Euskararen Sozio-linguistiko estudioa»ren aurkezpena eginen du mugazanditik lehen aldiz.

Bukatzeko, anaiarteko bazkaria izanen da. Giroa alaitzeko, bertsolaririk ez omen da faltatuko.

Askoren galdea izanen da, Broussain nor ote zen? Behar bada zurea ere bai, irakurle. Gure herriak beti izan ditu euskaltzale kartsuak eta hauetako bat zen Pierre Broussain zena ere. Hazparnen bertan sortu zen 1869ko uztailaren hiruan. Larresoron osatu zituen lehen ikastaroak, gero Akizen (Dax) jarraitzeko eta azkenik «Tivoli» zeritzan Bordeleko Aita Jesuiten ikastetxean. Gero, Parisera joan zen eta han sendakintza ikasi zuen. Ikasketak bukatzeaz sorterrira itzuli zen eta bertako mediku ez ezik hauzapez hautatua izan zen. Hamalau urtez bete zuen herriko agintaritzza eta 1919an, Euskaltzaindia sortzeaz, euskaltzain izendatu zutenek, ekintza berri honi hobeto erantzuteko utzi zuen Hazparneko alkatetzaz; baina, hala ere, herritarrei laguntzeko, «kontseilari-geien» gelditu nahi izan zuen. Baina ez zuen asko iraun ekintza berri hoietan. 1920. urteko apirilaren azken egunean hil zen, Orthez hirian. Heriotza biharamunean, Baionako «Eskualdun»ean adiskide batek zionez: «Maite zuen Euskal-herria bere mendi zelai eta itsasoarekin, baina bereziki maite zuen bere mintzaira xoraga-

rriagatik».

Hizlari bikaina omen zen. Ezagutu zutenek nekez ahantziko omen zituzten bere mintzaldiak. Euskaraz guti idatzi zuen, euskararen alde hainbeste lan eder egin bazuen ere. Hala ere, bere garaiko aldizkarietan zerbait utzi zuen. Azkue zenari egin zizkion gutunetan ohartzen gara bizkaiera ere ongi ikasia zuela eta gutun horietako batzuk euskalki honetan egin zituela. 1901erako Euskal Akademia bat sortzeaz kezkatu agertu zitzaigun eta gutun hauetako batzuk Azkue zenaren gorazarrez 1957an argitaratu zen «Euskera» aldizkari bereziaren partean datoz. Beraz, Euskaltzaindiaren sorrera lanetan parte hartu zuenetako bat zen. Sortze ondoren, Euskaltzaindikoko batzarrak, berari eta A. Campión-i eskatu zien euskararen batasunari buruzko txostena gertatzea. Hil zenean langintza honetan ari zen, eta elkar lanean burutu zutena, batzarrean irakurri zen eta 1922. urteko «Euskera» aldizkarian argitaraturik dago.

Campion eta Broussain jaunek aurkeztu zuten «Informe a la Academia de la Lengua Vasca sobre unificación del euskera» (*Euskera*, III, 1922, 4-17 orr.) zeritzan txosten haren haserre gogorak sortu zituen eta ondoko urteetan apenaz izan zuen inork gai hori aurrera eramateko gogo askorik.

Euskalki bat oinarritzat hartu eta besteekin osaturik bat egitearen alde agertu ziren. Gipuzkera eta lapurtera jartzen zituzten eredu, literaturarik indartsuena bi hauen inguruan zenez. Baina, hor gelditu ziren, asmoak asmo.

Hala ere, euskara batuaren gai hontan, mintzairaz zerbait zekitenek eta dakitenek, handik edo hemendik, beti bide berdintsuetara jo izan dute. Horrelako iritziak agertu zituen Luis Eleizalde bergararrak 1918an Oinatiko batzarretan, eta aburu hoietatik hurbil zebilen Azkue «Gipuzkera osotua» eskaini zuenean. Gure egunotan ere, teoriak behinik behin, oinarri beretik joan dela esango nuke. Are gehiago, lehengo irakaskintzez baliaturik, euskara bera sakonago ezaguturik, eta linguistikaren teknikak hobeto benderaturik. Baina, ez hori bakarrik, baizik, baita ere, inoiz baino idazle gehiago den garaian. Eta, azken batean, idazleek eman dezaketen erantzuna baita nagusi hizkuntza idaztziaren baitan.

Aurtengo irailean, Arantzazuko batzarretatik hamar urte burutzen direlarik, orduan eman ziren arauak, alde edo kontra, izan duten harrera aztertuko da, eta aurrerantzean zer jokabide hartu; birrikustearen ondorean gomendiozko arau berriak emateko. Zuhur, baina borondate onez eta buru hotzez jokatu beharra izanen da. Azken batean, euskaltzale guzion ahaleginak euskararen bizitzaren alde izanen baitira.

. . .

Cuando las semanas culturales van menguando a esta parte del país vasco, allende la frontera están recobrando nueva vida. Hasparren vive estos días las interesantes jornadas de la semana cultural vasca, con participación de renombrados conferenciantes, cantantes, danzaris, cuadros artísticos, para culminar el próximo domingo con un homenaje póstumo a Pierre Broussain (1869-1920), que durante muchos años fue médico y alcalde de Hasparren.

El día 16 de abril, entre otros actos, intervendrán el teniente de alcalde de aquel pueblo labortano, señor Larramendi, que disertará sobre el Broussain hombre público, y el señor Haritschellar, sobre la personalidad de Broussain como vascófilo.

Pierre Broussain trabajó desde 1901 en la creación de la Academia de la Lengua Vasca, y ésta recién creada le nombró miembro de número de la misma. Y a petición de la corporación elaboró, con la colaboración de Arturo Campión, un informe para la unificación del euskara, que su inesperado fallecimiento y el desfavorable ambiente de la época impidieron llevar adelante el proyecto. Ardua tarea la de nuestros días, porque no tuvo continuidad en aquel entonces. Siendo ésta una de las funciones para la que fue creada la Academia, estos últimos años se ha trabajado intensamente sobre el tema, y el presente año, al cumplir los diez años desde el congreso de Aránzazu, se someterá a revisión toda la normativa recomendada para trazar el camino a seguir en el futuro. El nuevo congreso tendrá lugar en Vergara, el próximo mes de septiembre, en la villa natal de Luis de Eleizalde (1873-1923), académico que contribuyó en pro de la unificación

en aquel memorable congreso de Oñate en 1918. Las teorías básicas de Broussain, Campión y Eleizalde fueron similares y en ellas se fundó Azkue al proponer su «Gipuzkera osotua», y a las que siguen básicamente las normativas emitidas por Euskaltzaindia desde 1968.

1978 - IV - 10

PIARRRES LHANDEREN MENDEURRENEAN

Hil honen 10ean ospatu zen Zalgizen (Zuberoa) Piarres Lhande zenaren mendeurrena. Zuberoako toki polit hartan bildu ziren euskaltzain guti batzuk eta mugazandiko euskaltzale andana eder bat.

Piarres Lhande josulaguna, izatez ez zen Zuberoan jaioa, bere deitura ere ez zen Lhande, baina orrela erabili beharrean gaude bere nortasunaren adigarri.

Pierre Basagaitz zen bere izen deituraz, baina aitonaren ize-nordea zuen Allende eta hemendik zetorkion izen eta guraso ize-nordeak elkartzeaz, Pierre Lhande. Sortzez berriz, Baionan sortua zen 1877ko uztailaren 9an. Zortzi urte doi doi zituelarik hil zitzaion bere aita, eta orduan aldatu zen ama, bere haurrekin, Zalgizeko Apphatia deitu guraso zaharren etxera. Hemen jarraitu zituen bere lehen eskolak eta laster joan zen Mauleko San Frantzes kolejiara bigarren mailako ikasketak osatzera. 1893an Baionako Mintegi Nagusian sartu zen Filosofia estudiatzeko, eta handik bi urtera hasi zen poesiagintzan. Lehen hastapen hoiek frantsesez ziren, eta garai hontan Schola Cantorum-en sortzaile zen Charles Bordes jaunarekin har-eman probetxugarriak izan zituen. Garai berean hasi zen kazetaritzan ere «Patriote des Pyrénées» zeritzan aldizkarian Petit Pierre eta Nadi-Preherel izenordez.

1898an Baionako Infanterian sartu zen soldaduzka egitera, baina osasun makalekoa zenez, libre utzi zuten. Bertatik Seminaria itzuli zen, baina poesiara gehiegi emana zelako eta oso guti Teologiara, Baionako Mintegi Nagusi hartatik bota egin zuten.

1900. urtean Rodez-ko jesuitetara sartu zen eta josulagunekin Beljikaratu zen. 1903an Holandara igaro zen, zenbait aldizkari-tan kolaboratzen jarraitzen zuen eta orduan lehen aldikoz igorri zuen lan bat Euskalduna asterokora. Bi urte geroago Cádiz ondo-ko Santa Maria Portuko kolejioan frantsez irakasle jarri zen. Eta bi urtera Beljikako Enghien mintegi nagusira bidalia izan zen.

1908an *Autour d'un foyer basque* agertu zuenetik gogotik ekin zion euskal gaiari. Garai berean joan zen RIEV-en «L'Emigration basque» delako lana argitaratzen, 1910ean liburu bezala azalduko zuena. Lan hau, 1971an Auñamendi argitaldariaz gaztelarrera itzulia emana du.

Hogeta hamahiru urtekin egin zen apez eta handik laster heldu zen, 1910-ean Hondarribira lehenik eta Ernanira gero, irakasle bezala. Baina ez zen toki batean luzaro egoteko gizona eta 1913-
-an predikari ibili zen Bruselasetan eta Parisen. Urte berean, Ohiar-tzungo euskal jaietan «Gure orma zaharra» izeneko predikua egin zuen.

1918an, Euskaltzaindia sortzean, Azkue, Campión, Eleizalde eta Urkixo izendatu ziren lehen aldian, Akademia eratu zezaten, lankide gehiago hautatuaz. Hamabi euskaltzainek osatzea pentsatu zuten eta honetarako 1919.ean hautatu zirenen arteko dugu Piarres Lhande, eta beroni eman zitzaion *Euskera* aldizkaria argitaratzearen zuzendaritza ardura. Une haretan Frantziako Tolosan eta Gipuzkoako Ernanin zituen bizilekuak.

Bere burua abertzale agertzen zuen eta 1921ean *Notre Soeur latine, l'Espagne* deritzan liburua argitaratzean, Madridedeko gobernadoreak Espainiatik bidali zuen.

Pio Barojaren zenbait obrari kritika zorrotzak egin zizkion. Parisko auzo galduetan misionari ibili zen, irratiz han bertan kristautasunaren alde kanpainak ere eginaz. 1930ean Hego-Ameriketatik, Madagaskar-dik eta India-tik predikari bezala ibilaldia egin zuen. 1934an buruko odol-ixurtzea izan zuen eta honek aski ahuldurik utzi zuen. Pabera erretiratu zen eta handik aurrera lanik urri eman zuen.

Bere azken urteak Zuberoako Atharratzen eman zituen, eta hainbeste maite zuen Zuberoa honetan aurkitu zuen heriotzak, 1957ko apirilaren 17an.

Gilen Epherre sartu zen haren orde z Euskaltzaindian, eta bere sarrera hitzaldia Lhanderen bizitzaz eta lanetaz egin zuen. Ongi zion bezala, «Aita Lhande eta Zuberoua bat beitirade, orain eta aspaldiko ourthetan, orai eta agian! sekulakotz». (Ikus, Euskera aldizkaria, 1960. urtekoa bere 5/19 orrialdeetan.)

Era askotako lanak idatzi zituen. Euskalerrinari buruzko zenbait liburu ere bai, españolez eta frantsez. Eta euskaraz idatzi zituen beste honoko hauek: *Kurutchet Apeza*, 1917an; *Agirre, irakurgaikiña* 1920an «Itzaldiak» liburuxkan; *Yolanda* eleberria 1921ean; *Dictionaire Basque-français* delako hiztegi mardula 1926an. Hoi ei gaineratu behar dizkiogu beste anitz artikulu eta hitzaldi, euskaraz emanak.

Piarres Lhande zenak, bere azken lana ere, Zuberoaganako maitasunak bultzaturik, bertako seme berezi baten bizitzari eskaini zion. Hala da Jean Larrasketekin elkar lanean egin zuen *Le poète Pierre Topet dit Etchahun (1786-1862) et ses oeuvres* deritzana, Eskualtzaleen-Biltzarrak 1946an Baionan argitaratua.

* * *

El pasado día 10 se conmemoró en el encantador pueblecito suletino de Sauguis (Zalgize) el centenario del escritor Pierre Lhande. Dicha conmemoración corrió a cargo del mencionado municipio del país vasco de Francia, la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia y Eskualtzaleen Biltzarra.

Aunque el Padre Lhande era nacido en Bayona, desde la edad de ocho años hasta iniciar los estudios superiores vivió en la mansión materna Apphatia de Zalgize, e hizo los estudios de segunda enseñanza en Mauleón. A los 16 años ingresó en el Seminario Mayor de Bayona. Entre 1895 y 1896 publicó sus primeras poesías en francés.

Durante su servicio militar, en 1898, se le encomendó dar clases a los reclutas vascos que ignoraban el francés. Se le considera inapto físicamente y del cuartel vuelve al seminario, de donde sería expulsado por su excesivo celo a la poesía y poca aplicación a la Teología. Pero en 1900 consigue ingresar en el noviciado de los Jesuitas de Rodez y se expatrió con la Compañía

a Bélgica. Ausente de su tierra es donde va concienciándose por la lengua materna y desde Holanda, en 1903, envía su primera colaboración al semanario «Euskalduna», y en 1908 aparece su primer libro, «Autour d'un foyer basque». Se ordena sacerdote a los 33 años, en 1910, y este mismo año termina la publicación de su obra «L'emigration basque», que fue viendo la luz en RIEV y que recientemente ha publicado la Editorial Auñamendi, vertido al castellano. Su primera obra en vascuence, *Kurutchet Apeza*, se publicó en 1917.

Al estructurar las bases de la recién fundada Academia de la Lengua Vasca, en 1919, fue nombrado miembro numerario y director de la revista «Euskera», cuya publicación comenzaría desde 1920.

Escribió varias novelas románticas, de entre las mismas *Yolanda* en euskera guipuzcoano. E hizo unas críticas muy severas a algunas novelas de Pío Baroja, en RIEV. En 1921, el Gobernador de Madrid le expulsa de España tildándole de nacionalista vasco a raíz de la aparición de su libro «Notre Soeur latine, l'Espagne».

La aportación más interesante a la cultura vasca constituye su «Dictionnaire Basque-français», publicado en 1926.

De temperamento inquieto y viajero infatigable, en 1934 se retiró a Pau a consecuencia de un derrame cerebral.

Su última aportación fue el estudio de la vida y obra del gran poeta suletino Pierre Topet «Etxahun», llevada a cabo en colaboración con Abbé Jean Larrasquet, en 1946.

Los últimos días de su vida transcurrieron en su retiro del hospital de Saint-Antoine de Tardets (Atharrátze) de su tan querida Zuberoa, donde falleció en 1957, a los 80 años de edad.

1977 - VII - 18

K. ENBEITA «URRETXINDORRA»

Gure «Urretxindorra»ren sortze ehunurteburua dugu datorren ostiralez eta gure oroitzapena eskaini nahi dugu bere sorteria-

ren alde hainbeste egin zuenegatik.

Bere herriarekin burua bat eginik, sustrai jatorretik hartzen zituen bertsoz loratuko zituen gaiak; egunean egunekoa kantatuz, herri baten sentipenak olerkiz bihurtuz. Oraintsu «Deia» egunkarian A. Zubikaray adiskideak ongi esan zigunez: «Bertsolari samurrak ezagutu dodaz. Bertsolari jakintsu ta argiak. Baiña Enbeita lez azia artu eta erein; asmo bat iruntsi ta zabaldu; egi bat ziurtatu ta aldeztu eta norberari zer pentsa emon dautsana bestien pentsagarri ipinten alegindu eta jakin dabenak, zenbat?».

Gauzona, beti urri. Ez zuen alperrik «Urretxindorra» izenordezko.

Gaurtik hasi eta datorren igandera arte, Bizkaiko Muxikan, zenbait hitzaldi eta jaialdi antolatuko dira Kepa Enbeita «Urretxindorra»ren omenez. (1).

«Urretxindorra», besteak beste, garai bateko abertzale mugimenduaren seme eta lekuko ez ezik eragile azkarra izan zen. Eta eragilerik gehienak bezala, baita ere uste eta ekintzen berritzaile. Hontan, bertsolaritza sagardotegietatik atera eta herriko plaza eta saloietara eramatea zor diogu. Herriaren balioak bere errotik jaso zituen, maila sotilago batera eramateko. Bere obra bildua, A. Santi Onaindiari zor diogu, *Gure Urretxindorra* izenez 1971an Buenos Aires-ko Ekin argitaldariak emana. Obra ederra benetan garai hartako giro eta K. Enbeitaren obra azagutzeko. Alderdi bati erantsirik aberriaren alde oso osorik eskaini zen gizona, gaur egun ezinezkoa genuen alderdi soil baten gorazarrez ospatzea, herri osoak baizik. Bere gogoia zenez:

*Egizko maitasunak
sortzen dau batasuna,
batahunak indarra,
indarrak osasuna.*

Muxikako Areatza auzoko Usparitxa-Jauregi baserrian jaiotzen, eta gaztetxo ezagutu zuen euskaldun izatearen zigorra. Erdaraz jakin gabe hontaz eskolatu beharra, hala zen Euskalerrietako ezbeharra. Eskolak haurarentzat izan beharrean, haurra eskolarentzat. Euskaraz mintzatzeagatik maisu erdalduak eratzun

salatzailez zigortu zuen batean, eraztun hori elizako teilatura bota eta gehiago ez omen zen eskolara joan.

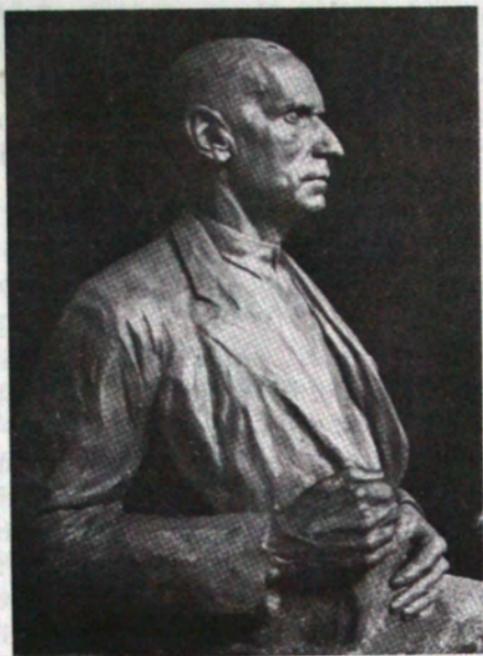
Behar bada orduan iratzartu zitzaion euskaraganako mina, eta geroztik herria izan zuen eskola. Lehen lehenik nekazaritzan eta otzaragintzan aritu zen. Berezko argitasunaren garra zeraman bere barnean eta inguruko gertakarien oharle eta berekiko gogoetaz herri jakintzaz hornitu zen, basoko haize libre eta gardenak bilduaz eta aberri askatasunaren deira, herriz herri eta kalez kale, bere apostolutza eskainiko zuen. Bere hotsa Euskal-Herri-tik harat abiatuko zen eta Leopoldo Lugones poeta arjentinarrak ere agurrezko bertsoak eskainiko zizkion.

Ideiak txukun adiarazten zekien gizona. Plaza gizona, zoian lekuan zoiala, herria atzetik eroango zuena. Bere itzala hain izan zen handia, Eibarko «Casa del Pueblo»ko sozialistek ere bertan hitzaldi bat ematera gomiatu zuten. 1922an Eibarren egin zitzaion omenaldian, aberkoia izanik ere, ez bai zion inork ukorik egin, eta zer izan zitekean, omenaldiaren ondorenez, abertzale ez ziren sozialistak kezkatu, haintzat hartu, entzule bihurtu eta gutienik ere euskaldun garra iratzartu. Hori du «Urretxindorrak» bere arrakastaren adiarazgarri.

Euskaltzaletasunean, ideiak argi eta garbi zituen:

*Itzak bakarrik indarge dira
Egipenak ziñaldari,
Nor zelako dan bere egipenak
Erakusten dabe argi.
Euskaldun batek Euskalerrian
Bera erderaz ba-dabil,
Alperrik esan «soy vascongado»,
Erdeldun utsa da ori.*

*Ikasi daigun erdera, prantzez,
Naiz ingelesan elia;
Ikaste ori ontzat daukagu,
Baña lenengo geuria.
Izkuntza danak gurgarri dira,
Autortu nai dot egia;*

Kepa Enbeita «Urretxindorra», Karlos Elgezuaren obra

*Geuretzat, baña, gurgarriena
Euskera maitagarria.*

Bestalde, euskaldunon batasuna aho mihian zeraman, behin eta berriz anaitasunerako deiaz. Holako bertsorik anitz da bere bilduma hortan:

*Anaiak gara laburditarrak,
Zuberotar ta nabarrak;
Anaiak, baita, gipuzkoarrak,
Arabar ta bizkaitarrak.*

*Guztion ama Euskadi da-ta,
Gu bere seme bakarrak:
Mugak kenduta, jarri daigu ba
Aberri oso bakar bat.*

Hemendik ikus garai haietako kezka gaurko ber-berak zirela. Herri bat bere nortasunaren alderako abiadan ezagutzeko interesgarriak ditugu «Urretxindorra»ren bertsoak. Umorez eta zentzu onez eman zituen, bizi nahiak eraginezko borrokan. Orduan ere fariseo itzalik ez zen falta eta Nafarroa gugandik bereizte-gatik ere bertso ederrik osatu zuen:

*Nabarra maite-maite, geure anai zarra!
Zer dala-ta gugandik aldenduten zara?...*

Eta 1933an hautezkundez Juan Olazabal-i eskainitako bertso zirikalariak erakusten digute Kepa Enbeitaren umore kementsua, estatutoaren alde baiezkoa tinko agertuz.

Bere bizitzako lagunik handienak, bere anaia Imanol —bertsolaria hau ere—, Jon Arrospide sendagilea eta Kirikiño idazlea izan zituen; bai, lagunik handienak bere gogozko ekintzetan, zeren adiskideak, adiskideak guziak zituen «Urretxindorrak».

1942an hil zen, bere zortzi semeak inguratu ezinik. Batzuk herbesteraturik eta besteak presondegian, larria izan zen gizon zintzo haren heriotza. Izan ere, larriak ziren urte haiek bera bezalako jeltzale burukatu batentzat. Hala ere, urteak iraganez, bere haziak frutu onik eman du. Bere seme Balendin izan zuen bersolaritzan jarraitzaile, eta hau, gaur Muxikako eskola deritzanaren sortzaile, biloba Abel eta Jon, Balendin beraren semeak, eta Jon Lopategi eta Deunoro Sagarduy jarraitzailerik bizkorrenen arteko.

«Urretxindorra»k, bere idazlanik gehienak «Euzkadi» aldizkarian agertu zituen, bertsoak ez ezik baita zenbait ipui eta alegi ere. Lanok bere balioa dute gure literaturarako, eta entzutea dugunez, oraingo omenaldi honekin batean lan guzien bilduma berri bat egitekotan omen dira. Hala bedi, ospe handiko gizonaren ohorez.

• • •

A lo largo de la presente semana tendrán lugar en el pueblecito vizcaíno de Múgica, diversas conferencias con mesas redondas

donde intervendrán personalidades de las letras éuskaras para ensalzar la figura del poeta Kepa Enbeita «Urretxindorra», con motivo del centenario de su nacimiento. Y, como colofón, para el día 9 se han programado interesantes actos folklóricos (1).

En las intervenciones se estudiará al bardo Enbeita como transmisor de la naturaleza humana vasca, las influencias históricas entre 1878 y 1942, como testimonio de la época, el bersolarismo antes y después de K. Enbeita, su aportación a las melodías populares, etc.

Su obra repercutió sobre todo en la esfera política. Fue portavoz del abertzalismo y propagador del vascuence, desde aquella primera actuación con motivo de las fiestas éuskaras de Durango, a la edad de 19 años. Fue él quien sacó al bersolarismo, hasta entonces marginado a las sidrerías, a la plaza pública y a los salones, elevando las esencias populares para revalorizar frente al mal entendido cultismo. Un hombre abierto, honrado y respetado por todos.

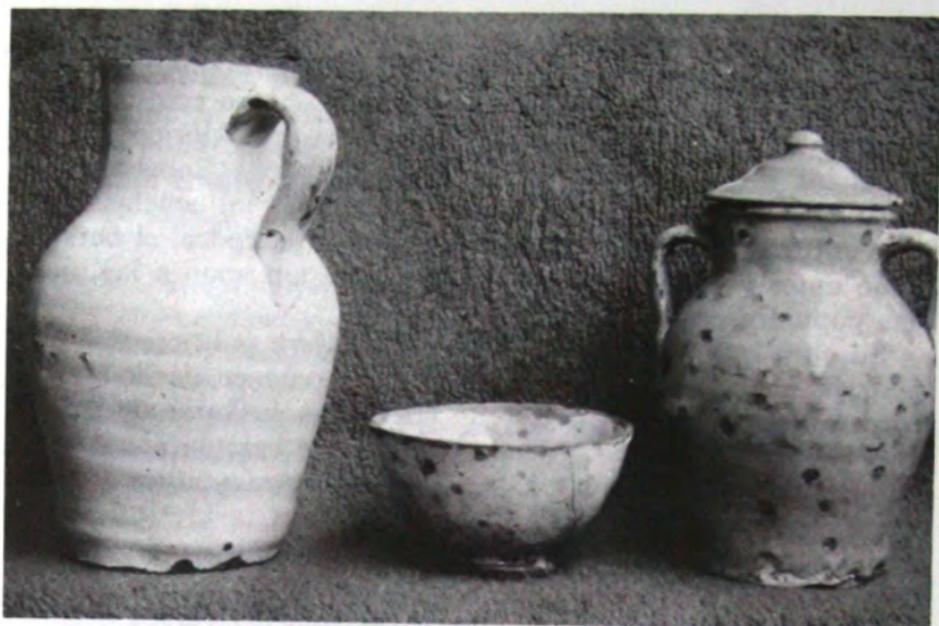
Poeta popular que normalmente escribía los versos después de improvisados, y los daba a la publicidad, normalmente a través de la revista «Euzkadi». Su obra fecunda está recogida en una antología titulada *Gure Urretxindorra* por S. Onaindía y editada por Ekin en Buenos Aires, en 1971, y según noticias, con motivo del centenario se pretende publicar una obra completa que puede constituir una valiosa aportación a nuestra literatura.

- (1) Azken orduan urrirako atzeratu ziren hitzaldi eta jaialdiak. El homenaje con conferencias y festival, fue aplazado a octubre.

1978 - IX - 4

EUGENIUSZ FRANKOWSKI ETA EUSKAL ETNOGRAFIA

Gure mende honen hasieratik datorkigu etnografia lanen bizkortze eta hobetzea eta inoiz uste izan nuen hain zientifikoki hasizten Telesforo Arantzadik bere lehen harremanak, zientzia hone-

Bizkai-Gipuzkoetako lurrontzizko baxerak. Vasijas de barro de Vizcaya y Guipúzcoa

tan, Eugeniusz Frankowski zenagandik edo ez ote zituen; baina egun batez J. M. Barandiaranek eman zizkidan argitasunak besterik zioten. T. Aranzadik Frankowski-rekiko harremanak, honek Penintsulan 1917-20 urteetan egin zituen ikerketetatik omen ziotuen.

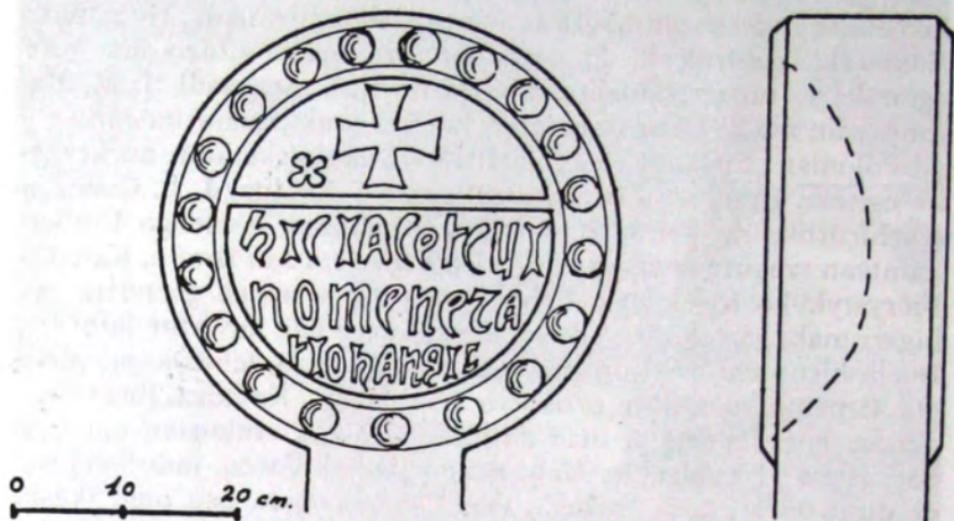
Iragan uztailean Barsobia-ra (Warszawa) heldu nintzenezan, E. Frankowski-ren berri jakiteko eta Jan Braun irakaslea ezagutzeko gogo bizia neraman. Zer poza eraman nuen Kultur Ministerioan Plastika Arteen buru den J. Przewozny jaunari Frankowski-k galdetu eta bere irakasle izan zela erantzun zidanean. Gure elkarrizketak atseginagoak izateko ezingo nuen aurkitu hura baino bide hoberik. Izan ere, gure herrian etnografiak eta etnologiaz arduratu garenon artean nork ez ditugu ezagutzen Frankowski-ren lanak? Eugenio Frankowski-k, Eusko-Ikaskuntza sortu zelarik honen deiarri ongi erantzun zion eta 1919an etnologiazko ikastaroa eman zuen Bilbon, hitzaldiak, bata zen metodologiaz-

koa eta bestea zen sineskera usarioen sistematizatzear. Hitzaldiok Eusko-Ikaskuntzak bi liburuzkatan argitaratu zituen eta gure egunokarte oinarrizkotzat erabili ditugu, T. Aranzadi, J. M. Barandiaran eta J. Caro Barojaren lan eta erakustekin batean.

Polonian ,Euskadi Margolaritzan 78 erakusketaren aurkezpena egiteko Bytom-era ostera egin genuen J. Elua, J. L. Goenaga eta hirurok, eta berriz Barsobia-ra itzultzean, hemengo Unibertsitatean ezagutu genituen Jan Kieniewicz eta Jan Braun, Katedra Iberystyki-ko irakasleak. Lehenak oso ongi zekien gaztelera eta bigarrenak, gaztelera gainera, euskara ere bai, lapurtar jatorrez. Duela hiru urte ireki omen zuten Katedra hau, lehenik gaztelera eta Espainiako kultur orokorra irakasteko. Katedra Iberystyki delako hori haziaz, bi urte daroate katalana erakusten eta igaz hasi ziren euskararekin. Hau, Braun jaunak daroa, indoeuropear ez diren hizkuntzen irakasle denez eta euskara oso ongi ikasia duenez. Pozik aurkitu genuen lehen ikastaroaren ondorioz. Oraindik ez dute aski material esku artean, liburutegia aberastu beharra dute. Orain arte, gramatikaz eta autore ezagun baten lanekin baliatzen dira eta euskarazko ikastaroan J. Barbier-en poesiak eta ipuiak erabili dituzte irakurgai eta aztergai.

Biblioteca tipi hartan, euskarazko liburu guti batzuen artean, Azkueren hitzegia zuten, *Diccionario Vasco-Español-Francés* (1905-6). Baina, hara zer ustekabe eraman nuen hiztegiaren bi tomoak Eugenio Frankowski-renak izan zirela ikusteaz. Jan Braun-ekin gelditu nintzen bera Frankowski zenaren hezkuntzazko fitxa igortzeko eta nik bertara honen bibliografia. Euskal-Herri-gatik hainbeste egin zuenaren memoria ona hemen izan dezagun eta ondoko belaunaldietan elkarrekiko harremanetan jarraitzeko asmoz.

Eugeniusz Frankowski Barsobia-tik ekialdera dagoen Siedlce hirian sortu zen 1884. urteko irailaren 21ean. Uste dut Cracovia-ko Unibertsitatean egingo zituela bere ikasketak, zeren hemen bertako Antropologia Mintegian laguntzaile zela etorri bai zen Euskal-Herrira eta lehen fruitutzat dugu «Exploraciones etnográficas en las Provincias Vascongadas y Navarra», 1917an argitaratua. Honen ondotik etorriko ziren gero Penintsulako lan handi haiek, «Hórreos y palfitos de la Península Ibérica» (1918) eta «Estelas

Hic jacet cui nomen erat Iohan Gil - Erdi-aroko hilarria Urraul-goiko Aietxun (Nafarroa). Lehen ere bi aldiz argitaratua dut marrazki hau, baina nik ez dakit zergatik, bietan oker jarri zen bertako testua. - Estela discoidea medieval de Aiechu de Urraul alto (Navarra). Anteriormente en dos ocasiones que se ha publicado este dibujo y, por razones nada fáciles de explicar, en ambas se hizo mal la transcripción del texto

discoideas de la Península Ibérica» (1920). Eta, behar bada lan horiek zituen doktoradutzarako. Arkeologia eta Antropologiaz Doktor titulatu zen 1921. urtean Cracovia-ko Unibertsitatetik.

Arestian esan bezala, 1919ko abenduaren 13 eta 20an ikastaro eraz eman zituen bi hitzaldi Bilbon, Eusko-Ikaskuntzak deituta eta elkargo honek bi liburuxkatan argitaratu zituen: «Sistematización de los ritos usados en las ceremonias populares» eta «Los métodos de la etnología» deritzatenak, 1920. urtean argitaratuak. Jakintza honetan Graebner eta W. Schmidt alemanak eta S. Poniatowski polakoak jarritako metodologiak erabili zituen onarritzat eta hemen bertan etnologiako eskola bat sortzeko lagungarri izan ziren. Handik urte betera hasiko baizen J. M. Barandiaran «Anuario de Eusko-Folklore» argitaratzen.

Barsobiako Unibertsitatean etnografia eta etnologiako habilitazioa eman zioten 1922an. 1926-an Poznania-ko (Poznan) Unibertsitatean Etnografiako Katedran irakasle sartu zen.

1930ean Bergaran herri arteari buruzko biltzarrak eratu zituen Eusko-Ikaskuntzak eta han eman zuen hitzaldi jakingarri bat, «Cuestiones generales acerca del arte popular vasco» titulupean, 1934 biltzar hartako bilduman argitaratuko zena, 3/17 orr. Garai hartarako, Poznaniako irakasle izateaz gainera Barsobia-ko Etnografia Museoko zuzendaria zen. Etnografiaz zuen jakintza sakon eta zalabalagatik, gaur oraindik ere oinarrizkotzat jotzen dugu Bergaran eman zuen hitzaldurik hura, gure herritar arteak estudiatzeko.

Badu beste lan bat ere, guk dakigunez, Euskal-Herriko etnografiaz Poloian bertan argitaratu zuen liburu batean. Liburu honen izenburua: «Regjony Hiszpanji» (Poznan, 1933).

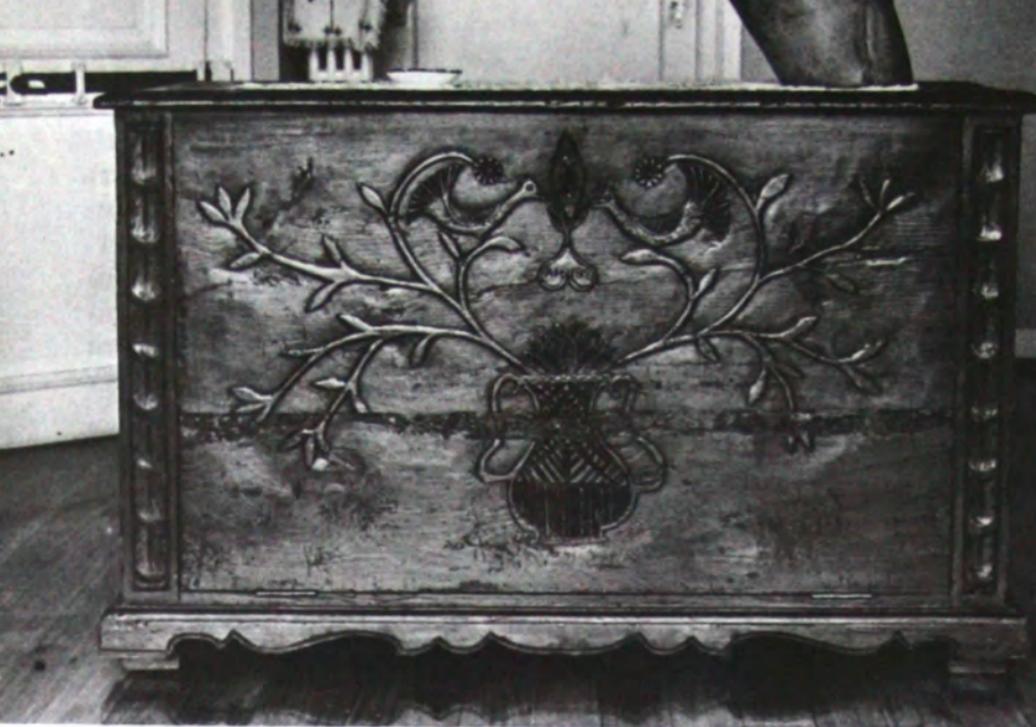
Gerratetik apenaz izan dugu bere berririk, baina J. Brauni esker jakin dut 1957an «Professor emeritus» izendatua izan zela eta Poznaniar bertan hil zela 1962ko otsailaren 8an. Bere alarguna, Dr. Maria Frankowska, gai berean irakasle zena, oraindik bizi da Poznan delako hiri hartan.

Lehenago, F. Mendozak Euskalerrriaren alden (1921) eta P. Garmendiak RIEV-en (1933) eman zituzten Eugeniusz Frankowski-ri buruzko zenbait berri, baina hauek osatzea merezi zuen gure etnologia eta etnografia ikerketarako hainbeste jakintza eskaini zigun jaun honen oroiz eta ohorez.

* * *

Las investigaciones en el campo de la Etnografía y Etnología vasca, con rigor científico, se remontan al comienzo del presente siglo, siendo el principal promotor Telesforo de Aranzadi. Pero tampoco debemos olvidarnos de las aportaciones del polaco Eugeniusz Frankowski (1884-1962) cuyas primeras investigaciones en la Península coincidieron circunstancialmente con el nacimiento y puesta en marcha de la Sociedad de Estudios Vascos.

A la sazón, Frankowski era ayudante del Instituto Antropológico de la Universidad de Cracovia —donde se doctoró en arqueología y antropología, en 1921—, y realizó aquellos magníficos trabajos sobre hórreos, palafitos y estelas discoideas de la Península Ibérica, y fue requerido por Eusko-Ikaskuntza, Socie-

Erronkariko kutxa, 1818. urtekoa

dad de Estudios Vascos, para dar conferencias en Bilbao, en diciembre de 1919, sobre sistematización de los ritos usados en las ceremonias populares y sobre los métodos de la etnología. Conferencias que meses más tarde pronunciaría en el Ateneo de Madrid. Con las mismas introdujo los sistemas y métodos de trabajo que se venían empleando en la Europa central.

Frankowski, durante los últimos años de su vida, ejerció de profesor de etnografía en la Universidad de Poznan (Poznania) y de director del Museo Etnográfico de Varsovia. Al V Congreso de Estudios Vascos, celebrado en 1930, aportó otra interesante conferencia sobre cuestiones generales acerca del arte popular vasco, cuyo contenido aun hoy no tiene desperdicio alguno. Y, en 1933, dio a la luz en Poznan su obra «Regjony Hiszpanji».

El pasado mes de julio, con ocasión de un viaje a Polonia, visité la Cátedra Iberística que funciona en la Universidad de Varsovia, donde se imparten las enseñanzas de las lenguas y culturas

castellana, catalana y vasca. Entre otras sorpresas, vi que utilizaban el Diccionario de Azkue que perteneció a E. Frankowski, y por el profesor Jan Braun, que habla correctamente el vascuence, supe de su fallecimiento en 1962.

Sirvan estas líneas para recordar al finado investigador que con alto honor debe figurar entre los pioneros de los estudios etnográficos y etnológicos vascos.

1978 - X - 2

I. LOPEZ-MENDIZABALEN EMAITZA

Otsailaren 27an, bere sorterrian hil zaigu I. López-Mendizabal jauna. Gizon gurgarria, euskal kulturagintzan gurgarririk bada.

Ixaka López-Mendizabal, larogetahamazortzi urtera hurbildu zelarik joan zaigu. Tolosan jaioa zen, 1879garren urteko apirilaren 11an. Ikerlari, idazle, eta euskal irakasle mailan lan ugari egin zen. Gerrara arte izan zuen inprimategiaren zuzendaritzan ere ez guti; baina, behar bada, bere bizitzako lanik probetxugariena, praktikoena, irakaskintzarako testugintzan eman zuen. Lan handiagoetarako ikasia bazen ere, euskaltzale kementsua zenez, beste inor baino lehen ohartu zen heziketarako liburu beharrez eta lan xehe eta praktiko hoiei gogotik heldu zion. Honegatik, lehen aldiko ikastolak, gerra aurrekoak ez ezik baita gerra ostekoak ere, hasierako materiala izan zuten bere emaitza horri esker.

Mendizabaldarren inprimategia hemeretzigarren mendearen lehen partean hasia zen, 1826tik aurkitzen ditugu bere berriak. Mendearen azkenaldera Eusebio López izan zen (Ixakaren aita) inprimategiaren jarraitzaile. Beraz, Ixaka bere haurtzarotik bizi izan zen liburu arteko giroan. Lehen ikastaroak Tolosan bertan bete zituen eta handik Deustuko Unibertsitatara joan zen Filosofia eta Letrak ikastera, eta 1897an Salamanca-n esaminatu zen. Ikasle azkarra zen nonbait eta Filosofia eta Letrak bukatu ondorean Madrid-eko Unibertsitatara joan zen Legeak ikastera. Dertxoko Fakultade hartan bukatu zuen karrera, 1900ean. Gainera,

Madrid-eko Unibertsitate hontan hartu zituen doktor tituluak ere, 1899an Filosofia eta Letretakoa eta 1903an Deretxokoa. Bere tesiak hauek izan ziren: «Cantabria. La guerra cantábrica y el País Vasco en tiempo de Augusto», 80 orrialdeko lana, eta «Fuegos de Guipúzcoa».

Euskaltzaindia sortzean, 1919an, bere laguntzaile izendatua izan zen, eta 1957tik euskaltzain ohorezko izendapena zuen. Baita ere, Instituto Americano de Estudios Vascos-eko laguntzaile eta Herri-Lagunak Elkarteko bazkide (R.S.V.A.P.-ekoa).

Euskal kulturako zein aldizkaritan idatzi duen baino errazago genuke non idatzi ez duen aipatzea. Gure mende hontan oso aldizkari guti izanen bai dira Ixakak, euskaraz edo erdaraz, bere zenbait lan argitara ez dituenak. Adibidez, ikus Jon Bilbaoren *Eusko-Bibliographia*-ren V. tomoko 215-16 orrialdeak, eta bertatik ohartuko gara Ixakaren etengabeko langintzaz.

Hala ere ongi deritzagu bere libururik aipagarrienak hautatzea, nere *Escritores euskéricos* (1968) liburuan jaso nituenak behinikpehin.

Euskarazko liburuak, haurren irakaskintzarako prestatu zituena, honako hauek dira: *Aita Santu Amargarren Pio'ren dotriña laburra* (1907), *Zenbakiztia edo Aritmetika* (1913), *Umearen laguna* (1920) eta irakurgai hontatik atera zuen irakurtzen ikasteko *Martin Txilibitu* (1931) deritzan liburuxka, *Nekazaritza* (1929), *Seaska-Abestia* (1932) eta *Erleak, beren bizitza eta oiturak* (1933). Liburu guziok Tolosako bere inprimategian argitaratu zituen eta geroztik ere, gehienok, zenbait aldiz argitaratuak izan dira.

Baita ere, Tolosako inprimategian atera zituen, euskara ikasteko metodo hauek: *Manual de conversación castellano-euskera* (1908) eta *¿Quiere Vd. hablar en euskera?* (1932). Gainera, bigarren hau, M. Mendizkoren laguntzaz frantzezera itzulia ere argitaratu zuen, *Voulez-vous parler le basque?* (Donibane-Lohizun, 1938). Bestalde, Bilbon, *El Euskera. El idioma vasco* (1915). Hitzaldia eta Tolosako bere etxean *Diccionario vasco-castellano, castellano-vasco* (1916), geroztik hainbeste aldiz argitaratuko zena eta gure egunotan zerbait gehitua oraindik salgai aurkituko duguna.

Ixaka López-Mendizabal

Anaiarteko gudu madarikatuak bere inprimategia deseginik eta bere burua herbesteraturik ikusi zuenean ere, kementsu jarraitu zuen euskal ikerketan eta euskararen alderako lanetan. Hainbeste aldizkaritan argitaratu zituen lanak ditugu lekuko. Baina ez aldizkarietan bakarrik, liburugintzan ere jarraitu zuen. Deserritua izan zen garaiko lanak ditugu honako hauek: *La Lengua Vasca* (Buenos Aires, 1943) eta *Gramática vasca abreviada* (Buenos Aires, 1954). Baita ere, hitzaldien separatak, Argentinako hiri nagusi horretan eman zituen hitzaldienak.

Hizkuntzatik aparteko lanak ere argitaratu zituen Buenos Aires-ko Ekin argitaldarian, *Breve Historia del País Vasco* (1945) eta *El País Vasco. Descripción general* (1946).

Guzi hoiien ondotik eta urte askoko lana burutuaz, 1958an argitaratu zuen Buenos Aires-ko argitaldari hortan *Etimologías de apellidos vascos*, 25.000 deituraren esan nahiaz, 800 orrialdeko liburua osatzen duena.

Eraitza eder hau burutu zuen Ixaka, zahar eta itsutua etorri zen bere aberrira, bere lur maite honetan ehortzi nahi zuelako. Beste ordainik ez zuen espero. Goian bego, gure lankide kartsua.

* * *

El pasado día 27 de febrero falleció en Tolosa, su villa natal, próximo a cumplir los 98 años, don Isaac López-Mendizábal, miembro de honor de la Real Academia de la Lengua Vasca y correspondiente del Instituto Americano de Estudios Vascos.

Fue un brillante estudiante que para los veinticuatro años poseía títulos de doctorado en Filosofía y Letras y Derecho, con tesis sobre la guerra cantábrica y sobre fueros de Guipúzcoa. Sin embargo, no siguió la investigación, tal como se hacía esperar, sino que se dedicó a la confección de libros sencillos y prácticos para la enseñanza y divulgación de la cultura vasca. Algunos libros de lectura, como *Umearen laguna* y *Xabiartxo* han sido hasta nuestros días los textos básicos de lectura.

Autor de ocho libros en vascuence y una decena en castellano sobre el idioma vasco y otros temas históricos culturales sobre el país. Pero, además, cuenta con muchísimas aportaciones en revistas especializadas.

Herederio de la imprenta Mendizábal que databa por lo menos desde comienzos del siglo pasado. En dicha casa se imprimieron importantes obras, tales como las *Averiguaciones de las Antigüedades de Cantabria* de Henao (segunda edición) y *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa* de P. Gorosábel y numerosas obras en vascuence. En las guerras carlistas varias veces había sido allanada dicha imprenta y en la última contienda civil fue destrozada totalmente. Y el llorado Isaac sufrió un largo exilio en Argentina, de donde volvió viejo y ciego.

El funeral de «corpore insepulto», que se celebró en Tolosa el pasado lunes, constituyó una gran manifestación de duelo.

1977 - III - 7

**SALBATORE MITXELENA,
ABERRI MINAK ERAGINDAKO POETA**

*Zein ederra dan
olerkaritza
bihotzak min duanean!*

Aitortu zuen Salvatore Mitxelena zenak bere poema batean. Zerk mintzen zuen? Sukarrezko kristau fedea eta aberriak mintzen zuela esango genuke.

Bere poemak epikoak dira gehienbat, baina lirikaz ongi jantegintzara eramateko. Gudu izigarri baten ondorea eta bere herriaren galzoriak eskaini zizkion gaiak, baina baita ere fedez larri-mindurik aurkitzeak.

Bere poemak ekipoak dira gehienbat, baina lirikaz ongi jantzirik. Bertso egituretan berriz euskal kanta zaharren eta bertsolaritzaren estiloak erabili zituen, baina baita ere bertso librea, ritmoz hornitua.

Gerrak haustutako zaborretatik nekeza zitzaion lirika berri bat sortzea. Inguruan aurkitu zuen egoera latzak minberaturik eta gogo jaso nahirik eta jaso ezinezko poesietan abiatu zen. Errealismu latz batek bihotz mindurik eta ideal bati begira. Ideal hau, fedea eta Euskal-Herria. Eta, hemendik, garai hartan ezin zen atera oinazekoa ez zenik.

Baina, oinazeko egunok, bere gogorako, bazuten gorde-leku bat: Arantzazuko Amaren itzalpea.

Hortatik sortu ziren «Arantzazu, euskal poema» (1949) liburitik hasi eta «Ama-Semeak Arantzazuko kondairan» eta «20 Kanta Arantzazuko».

Arantzazu abarotzat hartze hau, L. Villasantek dionez, Montserrateko Virolairen bertso hura ezagutu gabe izan behar zuen:

*Amb vostre nom comença nostra historia,
i es Montserrat el nostre Sinaí.*

Zure izenarekin hasten da gure historia, eta Montserrat da gure Sinaí. Arantzazuko kondairen poemok izan bai ziren Salba-

tore zenaren lehen lanak, lehen aberriminak. Sufrikario baten aterpe Arantzazu zelarik. «Euskal-Fedea, beratan, bidazti, alda-pa-gora, nora datorren jakiteke». Bere ikuspegitik eta bere gaztaro hartan hala ikusten zuen:

*Zuk zer dezu, Arantzazu!,
ames-kabi, erti-leku?...
Euskalerrria oso-osorik
kantari dijoakizu.*

Aztertzekoa litzake orduko giroa, Salvatore zenak hala ikusi zuena; herri baten hil nahieza. Zapaldurik ere bizitzaz iraun nahirik, baina izu eta ezin aurrerapiderik aurkitu, eta ezin honek bulzatu zuen (hala deritzat) herria bera Arantzazura bebes bila. Ahalmenik ez zutenek ere zerbait nahi; nahi baina ezin. Aldi ilun hura ezagutu zuen gure poetak, bere obrak hala jasoa duenez. Honetatik aitortu zuen: «honako poema hau ez dala iñorena, ez ne-rea. Baizik Herriarena!».

Bere garaiko gizonarentzat kantatzen duen poetak, betiko gizonarentzat kantatzen du. Giza esistentzia ez baita belaunaldi soil batena, baizik trazendentziarena, orena, betikoa eta toki guzietakoa.

Honetatik, lan ederra egin digute bere obra guzia bi liburutik jaso dutenek. Lehen tomoa datorren ostiralean aurkeztekotan dira, Donostian bertan. Aste oroz, frantziskotarrek eratuko dituzten kultur ekintzaren artean, gaur arratsaldeko 7retan izango da lehen mahai-ingurua eta etzi bigarrena, Salvatore Mitxelena pertsona eta idazle bezala adiaraziz. Behar beharrezkoa genuen hau, zeren aspaldi ezkutuegi gelditua zen euskal literaturarentzat hain garrantzitsua den autore hau, batez ere gerraondoko lehen ekintzaren eragile eta egilerik aipagarriena zenez gero.

Aldi haretan, gude poeta hau, ohartua zen transizioko poemagintzaz ari zela, bilaketa aldia zela. Honetatik beronegatik hartu zuen herritar estiloa, bertsolari nahiz koblakari eskola zaharretatikoa, lokarturik zegoen herriaren iratzartzeko hain beharrezkoa. Hala ikusi bai zuen «Herri bat guruzbidean», nahi eta ezi-

narekin borrokan. Urte ilunak haiek, aterpe edo babes leku bat nahirik eta herria izuaren isilean. Dena zen eremu, eta eremua-
ren erditik Salbatoreren oihartzuna jaiki zen: «Aberriak min dit».

Beretzat, «Euskalerrria lehenago, barruko edozein alderdi bai-
no». Gaur ere oraindik zer lezio ederra gure ikasbiderako.

Sentipen hoiegiatik hartu zuen Unamunoren esaldi hura «Gu-
rutz biderako»: «Un *miserere* cantado en común por una muche-
dumbre azotada del destino vale tanto como una filosofía». Bizi-
tzaren sentipen trajikotik hartua dela ohartuko gara.

1954. urtean Eibarren Mixio bat eman zuen E. Agirretxekin
batean. Ohiturarik ez zuen asko han izan zen San Andresko pa-
rrokian. Asis-koak berak ere ez dakit eibartar gehiago bildu ahal
izango zuen, baina bai badakit han zen pizti bat ez zuela baretu,
eta han joan zen Donostiako agintariengana salatari. Geroztik
apenaz uzten zuten baketan eta asperturik joan zen Ameriketara
mixiolari.

Bihotza hemen zuen batentzat ez zen aukerarik hoberena:

*Lur ezaguna utzirik
banoazu iraduz.
Zurekin bat eginda
nik atsedan, Jesus!*

Herbesteratzean argitaratu zituen «Euzko-gogoa»n «Gurutz
bidean» eta «Bizi nahi» (1955) poemak, lehenago idatziak non-
bait, Bizkaiko guduaren poema epikoak, biziak, eta biziak haina
minak. Poema bizkorra eta eraginkorra. Gure artean egin den
epikarik gailenenetako bat. Orduan ez zen zabalkundea eratzeko
biderik. Ez zen ahal. Eta bere poemaren mensajeak etzuen izan
hedakunderik, beste olerkari guti batzuen baitan baizik. Baina,
Arantzazun han utzi zuen eskola: bere lagun Alustiza «Aztiri»,
bere ikasle ziren B. Gandiaga eta A. Bilbao. Horrela, Joxe Azur-
mendira arte kate bat luzatuaz, eta beren frutuak poeta berri
askoren emaitzetan. Salbatore gabe oso nekez edo hain aberats
izango ez zena, noski.

«*Unamuno ta abendats*» (1958), saiaera liburua, bere azken la-
na, aurretikoekin lotura gabekoa itxuraz, baina funtsean honek

ere zer ikusi handia du, bere barne prolematikaren eboluzioa aurkitzen delarik. Lan hau, lehen aldiz, bertsoz idatzia zuen, bertso librez gehiena, eta argitaratze orduan, zenbaiten eskariz, hitz-lauz jarri zuen, irakurgai errazagotzat. Zaitegin eskutik ezagutu nuen bertsozko hura, «Unamuno ta gu» zeritzana, eta unkigarriagoa iduritu zitzaidan. Bere taxura «Unamuno ta abendats»en azken orrietan aurkitu genezake.

1970ean Jakin sortak elkar-lanean egindako liburu bat eskaini zigun, Salvatore Mitxelenaren bizitza eta lanak estudiatzen zitue-na, baina bere lan batzuk oraindik argitaratu gabeak zeuden eta beste batzuk aldizkarietan sakabanaturik. Poeta ezagutzeko, honetatik genduen hain premiagarria lan guzien bilduma hau. Are gehiago, poeta bera aldi berezi baten seme eta adiarazle zen aldetik.

Zarautzen sortua zen, 1919an. Arantzazu, Forua eta Oliten egin zituen ikasketak. 1954. urtearen azkenaldera joan zen Ameriketara eta handik Suiza-ra 1962an eta hiru urte barru hil zen La Chaux-de-Fonds hirian 46 urte zituela.

Herriari herritar eskolatik hain bikain kantatzen jakin zuen poeta bihotz mindua, egoera latzean, etsi ezinez, atsekabeturik joan zitzaidun. «Aberriak min dit». Eta, maitasunez sufritu eragin zion herritik urruti, arrotzen lur hotzetan aurkitu zuen heriotzak. Gure literaturan ongi merezia du ohorezko lekua.

*Urretxindor kantaria
baso-basoan gordia
gau eta egun ospatzen da ari
maiteño ta habia.*

* * *

La presente semana tendrán lugar en San Sebastián varios actos conmemorativos de los 50 años de los Franciscanos en San Sebastián, con manifestaciones de cultura, arte y fe, y que se prolongarán durante la semana siguiente.

Dentro de dicho programa, para hoy y pasado mañana, en las salas de la Caja de Ahorros Provincial, se han anunciado

mesas redondas sobre la vida y obra de aquel gran poeta Salvatore Michelena, con la intervención de destacados músicos y escritores; y el día 18, viernes, se hará la presentación del primer tomo de las obras completas del poeta. Todos los actos tendrán lugar a las 7 de la tarde.

Salvatore Michelena nació en Zarauz el año 1919. Ingresó en la orden franciscana, para cursar estudios en Aránzazu, Forua y Olite. En diciembre de 1954 marchó de misionero a América y en 1962 pasó a Suiza, donde fallecería en 1965 a la edad de 46 años.

Es uno de los exponentes más altos de la literatura de la posguerra. Cuando el euskara no tenía cobijo ni en la escuela, ni en la prensa, ni apenas eco en la calle, Salvatore cultivó en la poesía y ensayo, logrando una labor titánica de autodidacta, para elevar a un instrumento dotado de modernidad y forjar el eslabón indispensable de la continuidad. «Arantzazu, euskal poema» (1949), «Ama-semeak Arantzazuko Kondairan» (1951), «20 kanta Arantzazuko» (1954) «Arraun ta amets» (1955), «Unamuno ta Abendats» (1958), y los poemas «Aberriak min dit», «Herri bat guruz bidean», «Confixus» que fragmentariamente vieron la luz en la revista cultural «Euzko-gogoa» (1955).

Las letras vascas están en deuda con S. Michelena. El viene a ser como el grito desgarrado de un Pueblo que se siente morir, pero que no se resigna a desaparecer. Y pretende inyectar un hábito de vida nueva en el alma vasca, recogiendo en su obra las aspiraciones de este pueblo que quiere vivir y vivir esperanzado.

1977 - XI - 14

RODOLFO BOZAS-URRUTIA

Hil honen 12an hil zen Madrid-en Rodolfo Bozas-Urrutia jaun-a. Aspalditik biziarenak joa zen eta poliki poliki eraman du gaitz honek hobira.

Ez da hain erraza gizon honen nortasuna lerro labur batzuen

bidez adiaraztea, ez horixe. Idazle, musikari, historiagile. Bere bizitzan lan horietarako izan zuen aukera laburrean hainbeste lan eder eskaini ziguna, Euskaltzaindiaren laguntzaile zen eta Madrid-eko Ateneo-an euskal sailaren zuzendaria, eta hiri nagusi hortako Santa María de la Cabeza-ko organista.

Rodolfo Donostian sortu zen 1913ko azaroaren 19an. Bere aita Ebaristo Donostiako «El País Vasco»ren sortzaileetakoa eta zuzendari izana zen. Astigarragan igaro zituen bere haurtzaroko urteak, baina gaztetxea zelarik Uruguay-ra aldatu zen bere gurasoekin. Ameriketara euskara galdu zuen. Espainiako azken gerratean errepublikaren alde jokatu nahirik etorri zen Kataluniñara eta Barcelonan bertan, hogetahamar urtekin hasi zen euskaraz ikasten. Hemen bertan, ahal zuen eran ikastetik Euskal-Herriko estudianteen irakasle izatera heldu zen. Geroztiko urteetan lanik anitz egina da euskaraz eta erdaraz. Garai haretan kantari eta musikari bizi izan zen.

Ateneo-ko sarrerazko hitzaldi hartan agerrarazi nituen R. Bozas-Urrutiaren lanak eta doahinak. Ikus «Euskera» aldizkarian (XX, 1975, 521-524 orrialdeetan). Aurkezpen hartatik hiru urte igaro dira, baina bere eritasuna gora-behera, ez dira izan Bozas-Urrutiarentzat geldirik egotekoak; ez. Ez zen antzua eta ez zuen egonean egoterik. Eta, hobira hurbildu arte, ahalmenak suntsitu arte, lan eta lan aritu izan zen. Harrigarria zen gaitzarekin borrokan aritu zelarik ere lanerako zuen gogoia.

Izugarrizkoa zen biziarenakin eri zen artean ere zer nolako kemena agertzen zuen. 1971an idatzi zidan gutun batean hau esaten zidan: «abuztuan operatu ninduten, neguan eta hospitalean irabazitakoaren erdia gelduxea nuen-eta; badirudi ebakuntza horren ondorioak ez direla hain txarrak. Baina, betikoa: zulo bat itsutu orduko, hara beste bat ondoan... ahoan badira bazterrak ugari, gaitza goxoki kokatzekoak! Eta hantxe ari da, ari da eten gabe... Hori bai, guk arpegia eman diogu, hura bezain setatsua naiz eta. Sendabide baten pean nago orain; japondarrek asmatutako bat, heien artean arrakasta handia duena (Bleomicina: goguan har zazu izen hau). Oinazeak aienatu dira jadanik. Eia suerte apur bat dugun «zulotxo» honekin, eta gero gerokoak. «Zulo berriari —Bleomicina ezarri, ta ondo ezpadoa—, sartu bisturi».

Geroztik zazpi urteren buruan eritasunarekin borrokan eta eten gabeko langintzan aritu izan zen.

Bai euskaraz eta bai gazteleraz, gure kultur adizkaririk gehienetan kolaboratu du, historiaz, literaturaz, bibliografiaz eta abar. «Hegatsez» deritzan bilduman argitaratu genuen Gamelua eta «Lur eta gizon, Euskal Herria»n eman zuen Euskal-kirolak, hein batean, gure gizon honen ahalmenen neurria markatzen digute, euskarara itzuli zituen hainbeste lanekin batean.

Gainera, 1970ean, euskarazko lehen eleberraren ehunurte betetzean, obra honen ohorez eta oroimenez, J. B. Daskonagerreren *Atheka gaitzeko oihartzunak* deritzana, gaztelerara itzulia, euskarazkoa bera, hitzaurrez eta oharrez argitaratu zuen. Ondorean, bere aita Ebaristoren *Andanzas y mudanzas de mi pueblo*, Errenleriaren kondairaz eta ipuin zaharrez egina zena, euskaraturik eta oharrez historia aberasturik jarri zuen, eta bi hizkuntzazko argitalpenez 1976an argitaratu zen.

Bozas-Urrutia langile bizkorra izaki. Baina, behar bada, eritasunez etsipendurik zenbait asmo eta lan azkar ateratzeari eman zion. «Francisco Amoros y el antiguo juego de pelota», berrehun orrialdetik gorako lana, liburu aski mardula osatzen duena, R.S.B Amigos del País-ko Boletinean bi zatitan argitaratu zuen. Baina 1974an lan hau burutu zuenerako beste arlo handiago batean sartua zen. Pilotari buruz ikerketan ari zen, bere lan hori eta Luis Bombín-en *Historia, ciencia y código del juego de pelota* (1946) liburuan oinarriturik eta egile honen laguntzarekin, *El gran libro de la Pelota* burutu zuen. Eta, ez nolana hiko liburua: 2 tomo, 27 x 20 zm. neurriz, 1478 eta 1519 orrialde dituztenak.

El gran libro de la Pelota delako lan handi honen bi tomoak 1976an argitaratuak dira. Mundu guziko pilotarien berriak dakarcki, agiri zaharrez eta argazkiz ongi orniturik. Baina, horrez gainera, R. Bozas-Urrutiaren euskal historia eta euskal literaturazko jakintzari esker, horrelako lan bat inoiz ez bezala argitaratu zen, pilotari buruz euskal literaturak bere barnetik eman dituen berriak jasoaz. Ez hori bakarrik. Baita ere, holako lan orokor batean, lehen aldiz jasotzen da gure herriko historian pilotari buruz orain arte aurkitua den agiri idatzirik zaharrenaren berri. Hau da, lehen tomoaren 536. orrialdean datorrena: Nafarroako

erregeak 1331. urtean Iruñian pilotarako frontoia konpontzeko egin zuen ordainketaren berria. Bestalde, liburu horietan, pilota-riak ez ezik, frontoiak eta era askotako joku klaseak agertzeaz gainera, joku mota bakoitzaren arautegiak ere bildurik argitaratzen ditu.

Munduak hain urri ematen dituen langileetariko bat genuen Rodolfo Bozas-Urrutia.

X. Kintana eta J. Tobarren artean egin zuten «Euskaldun berriekin euskaraz» deritzan bilduman jaso gabea da. Baina ekintza polit honi jarraitzerik nahi badute, nolabait bete beharrezkoa izanen dute Bozas-Urrutiarekin gelditzen zaigun hutsunea. Hutsune hau ez da bakarrik bildumazko liburu horrentzat, baizik euskal kulturarentzat.

Langile bikain bat galdu dugu. Ateneo-ak ere igarri zion, gizona bere eritasunean beheraka etorri zen neurrian joan bai zen elkartearen ekintza bera ere moteltzen. Bai, euskal kulturak langile bikain bat eta guk adiskide on bat galdu dugu.

. . .

El día 12 de los corrientes falleció en Madrid a los 64 años de edad el escritor y músico vasco Rodolfo Bozas-Urrutia, que había desempeñado hasta hace poco el cargo de director del Aula Vasca del Ateneo madrileño. Era organista titular de Santa María de la Cabeza de Madrid. Miembro correspondiente de la Real Academia de la Lengua Vasca, que se distinguió como publicista, traductor e historiador. En vascuence y castellano colaboró en distintas publicaciones culturales del país. Tradujo al castellano la primera novela que se escribió en vascuence, «Athe-ka gaitzeko oihartzunak» de J. B. Dasconaguerre al cumplir el centenario de su publicación, en 1970. En dos partes, publicó en el Boletín de la R.S.V. de los Amigos del País su obra «Francisco Amorós y el antiguo juego de pelota» (1974). Y en 1976 publicó con traducción al vascuence y notas la obra de su padre Evaristo, «Andanzas y mudanzas de mi pueblo». Y, con la colaboración de Luis Bombín, el mismo año de 1976, publicó en dos volumino-

esos tomos «El gran libro de la Pelota», tras ardua labor de muchos años.

1978 - I - 23

M. AROZAMENA BERTSOLARIA

Berriz ere bertsolaritza dolupean dugu. Iragan den abenduan Mikel Arozamena hil da.

Mikel Arozamena Larralde, Lesakan jaioa zen, 1930. urteko abuztuaren azken egunean. Hala aitortuko zigun ber berak «Nere jaioterria» izeneko bertso politetan:

*Izenez deitzen zaio Lesaka
esan nai nuen erria,
dana mendiaz inguraturik
ortxe daukagu jarria;
bertan jaiua dan batentzako
ikustia pozgarria,
nik ere ortxe ikusi nuen
lendabiziko argia.*

Berak zazpi urte zitueneko etorri zen familia Gipuzkoako Astigarragara eta geroztik hemen bizi zen. Gazterik hasi zen bertsoetan, Astigarrigako sagardotegietan, eta aspaldiko urteetan hor ari zen plazarik plaza eta saloirik saloi. Ofizioa ondo zekien bertsolaria zen.

Arozamena ez zen bertso zorrotz hoiek egiten zituen, ezta ziri-bertso askorik ere, baina bai bere patxara lasaiarekin ondo atontzen zekiena, azalbideak txukun adiaraziaz.

Gipuzkoan biziarren, Nafarroara begira zuen bere gogo eta bertako txapelketetan partaide izaten zen. 1962an Nafarroako bertsolarien txapeldun izatera heldu zen. Egun hartan, azken bertsua, bukaeratzat eman zioten puntu behartu batekin osatu beharra izan zuen eta bai ongi biribildu ere:

*Danok, jakiña, euskera auxe
zintzo maitatzen detela;
ta biotzez laguntza emateko
lotsarik ez daukatela;
saia zaitetze biotz-biotzez
merezi duen bezela,
euskaldunaren izen ederra
borratuko da bestela.*

Urrengo urtean ere, Nabarte zenarekin estu agertu bazen ere, txapelkun irten zen Iruñan eratu zen txapelketa hartan. Eta, nafar zintzoen gisara agertu zen agurrezko bertsoan, bere ideia eta maitasuna argi ta garbi erakutsiaz:

*Goizian jeiki Iruñaldera,
lendabiziko jokera,
maitetasuna izango zala
ematen nion tankera;
len larrugorri bizittu eta
gaur badaukagu jazkera
piskana piskan indartutzeko
ikasi gendun izkera;
danon artean maita ditzagun
Foruak eta Euskera.*

Alde hortatik baikorra zen, 1965eko Urte Berri egunez Donostian egin zen txapelketa orokorrean jarri zien lehen puntuaren erantzun hartan ere ongi ikusten denez. Hara puntu behartua eta bere erantzuna:

*Gure lan bakarra da
euskerari eustea,
tristia genduke oi
beraiño jextea,
oraindikan arkitzen da
gogor da gaztea,
denborakin baleike
goraiño irixtea.*

Nahikoa meritu bazuen Mikel Arozamenak eta iragan den urte honen (1976) maiatzaren 23an berebiziko omenaldia eskaini zion bera jaio zen Lesakako herriak. Omenaldi honetarako, Auspoa Liburutegiak bertso bildumazko liburu polita argitaratu zion, *Nere aldia* izenez.

Esan dugun bezala, ez zuen eginen bertso zorrotz hoietakorik, baina liburuan ikus genezakeanez, ofizioa ondo betetzen zekien bertsolari horietakoa genuen. Bertso bete beteak dira bereak,

Gipuzkoan biziaren, Nafarroara begira zuen bere gogoia eta beteak baina betegarririk gabekoak. Gertarizko hizkeraz, bertsolari kontatzailea batez ere, adiarazpenezko bertsoak. Liburu horren lehen partean bere memoriak agertzen ditu. Aspertu gabe eta lasai kontatu ere, bertsoz bertso, pasarteak zehatz adiaraziaz eta ederto horniturik.

Bere adiskide Narbarte zenari eskainiak oso onak dira. Izan ere, inguruko odolak beti ere zerbait gehiago lotzen du, hala ere gogozko gauzetan elkarganakoak baldin badira:

*Ni bezalaxe jaiotzetikan
zu ere ziñan naparra.*

Nere aldia deritzan liburu honetan, bertso bikainak dira «Txan txangorria»renak eta baita Osaba Migeli eskainiak ere.

Hain gazte joate honek atsekabe handia zabaldu du bertsozaleen artean. Une honetan, ber berak Narbarte zenari kantatutako haiekin oroitzen gara:

*Batek eztaki mundu onetan
zenbat ordu dun berekin,
al dan artian saiatu bear
borondate onarekin;
zuk ere etzendun oker aundirik
ta lasai egon orrekin,
gu're ezkera luzaroko ta
laister gara alkarrekin.*

* * *

El año que hemos acabado, el 1976, ha sido luctuoso para los aficionados al bersolarismo, por el repentino fallecimiento de dos figuras de primera línea, primero Xalbador y luego Arozamena.

Miguel Arozamena, natural de Lesaca pero residente en Guipúzcoa desde su mocedad, ha fallecido a la temprana edad de 46 años. El día de Nochebuena se celebró su funeral en la parroquia de Hernani, constituyendo una impresionante manifestación de duelo.

Este bersolari, sin ser extraordinario, era un hombre que sabía su oficio, que dominaba la técnica y sabía cumplir bien en sus intervenciones. En 1962 se proclamó campeón de Navarra y desde esas fechas había recorrido las plazas y salones del país con admiración popular. Como todo buen bersolari era querido por todos. El pasado mayo, su pueblo natal de Lesaca le rindió un merecido homenaje y la editorial Auspoa le publicó un libro antológico bajo el título *Nere aldia*. En esta obra canta las memorias de su juventud y a los seres más queridos. Destacan sobremanera las dedicadas a Andrés de Narvarte, bersolari de Goizueta, malgrado en su juventud. Es lírico en lo narrativo. Diríamos que narrar en verso era su especialidad. Sus versos al «Txanxangorria» (al petirrojo) y a su tío Miguel son de un bersolari de buen cuño.

Desde hace ya muchísimos años estaba empleado en Iberduero como conductor y sabía de los riesgos diarios de la profesión, como dejó narrado en el citado libro, *Nere aldia*. Pero el destino le ha llevado por otro conducto en plena madurez. Que en paz descanse el bueno de Miguel.

1977 - I - 3

SANTI ARIZMENDIREN OROIZ

Eguneroko rutinatik kanpora jardun diren gizonek, herri ba-koitzari bere jatortasun bereziak eman izan dizkiete; eta ekintza berezien artean, garai bateko Eibarren, irakurtzeko zaletasuna

ere bazen. Ez eguneroko egunkariak soilik irakurtzekoa, baizik egunero libururen bati zatika arituz. Harrigarria bada ere, zaharren artean holako zaletasuna duten asko aurkitu ditut, baina nere adineko edo gazteagoen artean urri.

Gauza bat da irakurtzen jakitea eta beste bat irakurtzeko ohitura izatea, egunkari eta aldizkariak soilik irakurtzea edo egunero libururen baten parteari ekitaldi baten saiatzea bezala. Egunkari eta aldizkarietatik aparte eskuartean libururen bat eramaten zuenetakoa genuen Santi Arizmendiarieta, oraindik egun guti dela 74 urtekin hil dena. Bere oroitzak ongi merezi du artikulu bat.

Santik aita Bariñakoa zuen eta oraindik hil berria den Jose Maria Arizmendiarieta Arrasateko kooperatibagintzan aritu zeneren lengusua zen. Eta Santi bera ere Eibarko lehen kooperatibagintzan bere esperientziak izan zituenetakoa genuen.

Eibarko sozialista zaharra, utopiazko garai haietakoa. Baina orduan utopia ziren anitz gauza egi bihurtzera etorri dira, beste batzuk baztertu beharrezkoak bilakatu diren neurrian.

Santik hamahiru urtekin utzi zituen eskolak, edo egia esan, inoiz ez zuen utzi eskolarik, zeren bere bizitza guzian aritu bai zen zerbait ikasten, egunero libururen bat eskuartean izaten duten guziak bezala.

Bere idealetako bat Esperanto hizkuntza berria zen. Doktor Zamenoff-ek sortu zuen mundukoak oro beste hizkuntza guzien gainetik ulertu ahal izateko asmoz. Antonio de la Torre izan zen gure mende honen lehen partean Eibarren esperanto hizkuntza irakatsi zuena eta Santi Arizmendi, haren ikasleen artetik aurreratuenak noski eta ondoko urteetan Eibarren eskola sortu zuena. Santiren ustez, herri bakoitzak berea eta esperantoa behar zituen; guziak ulertu ahal izateaz bat, bakoitzarena errespetatzeko erarik egokiena iduritzen zitzaionez. Eta, eskoletan, tokian tokikoa eta esperantoa (edo honen ordeaz bere gisakoren bat) erakusten zen egunetik gizarteak egoera hobeto bat ezagutuko zuela.

Eibarko sozialista zaharren asmo eta gogoetan sartzen zen uste hori ere, baina utopia bihurtu zen sozialismoa jarri zen nazio haietan eskoletara eramanez ez zuten egunetik. Orduan, asko-

rentzat, baztertua gelditu zen, baina Santirentzat arrazoizko jarrrerak ziren baliozkoak eta bere idealekin jarraitu zuen. Eta, Eibarko txoko honetatik munduko erresuma askotakoekin zituen gutunezko har-emanak.

Sozialismo idealetan Toribio Etxebarria izan zuen bere maisu maitea eta hau Caracas-en desherritua zen garai hartan elkarrekin maiz izkribatzen ziren. Normalki gazteleraz, inoiz esperantoz eta urrengo euskaraz ere bai. Ordurako, Toribio, nonbait Eibarko aditz laguntzailea eta hiztegia gertatzen ari zen (gero Euskaltzaindiaren «Euskera» aldizkarian argitaratuko ziren lan horiek) eta Santiren politikazko eta historiazko galdeei esker, Toribio beste langintza batera ere sartu zen. Langintza honen lehen frutua *La experiencia socialista en España, vista desde mi pueblo* izan zen, 1966an México-n argitaratua. Liburuaren sarreratzat 1958ko maiatzaren lehen egunean Santiri idatzi zion gutuna du, bukaeratzat urte bereko azaroan, liburua burutzean, idatzi ziona dakarren bezala. Saiaera ederra benetan. Bere kopia bat Prietok ezagutu zuen eta berari buruz egin zion gutun batekin amaitzen da liburua.

Horrekin bateratsu, izakerari buruzko saio bat ere idatzi zuen, *Metafísica a Urcola* izenekoa, lehenago gudatean galdu zuen saiaera baten oroitzetan oinarritzen dena, baina Santik gai hortaz egiten zizkion galderen gogoz berritua. Eta, Toribio, kristau fededuna zenez eta Biblia bere libururik maitagarriena, laster burutuko zuen, Ebanjelioetan oinarriturik, *El Hijo del Hombre* deritzana. Alde hontatik Santi hotzagoa zen, argitaratu gabe utzi duen liburu batean ikus genezakean bezala.

Eibarko sozialismoaren sorreraz edo garai haietako giroari buruz ere galdera asko egin zizkion Toribiori, eta neurri handi batean horrek bultzatu zuen *Viaje por el país de los recuerdos*, egilea bera hil dorean 1968ko urrian argitaratuko zena. Eta, Eibar ko gure mende honen lehen parte onduen jasotzen duen kronika dugu. Eta, azkenik, *Tres ensayos*, gudako oroitzaz idatzitakoa ere Santi berak bultzaturik egin zuen.

Baina Santiren gauzarik bereziena, gerrako oroitzaz utzi duen liburua da. Argitaratu gabea. Bertan azaltzen ditu Santik bere ideiak, pentsaerak eta jokaerak. Bai bereak eta bai bere ingu-

ruan ezagutu dituenenak. Gerra denbora guzian, egunkari eraz, izkribatu zituen gertatuak eta jasotzen zituen berririk aipagarrienak, eta eskutitz haiek garbira mekanografiatzetik laster aurkitu du heriotzak.

Azken gerrateko oroitzapenezko liburu bat baino gehiago irakurri ditut, baina holako politik guti. Liburuaren hasieran uste nuen, Eibarko eta Bizkaiko gerrate guziaren inguruan egileak izan zituen gora beherak izango nituela pasarterik hunkigarrienak eta hondorengo guzia, behar bada, aspergarri egingo zitzaidala, baina, bai zera...; Santoña-n presondegian sartu zutenetik Teruel aldean «trabajadorietan» bukatu artekoa askoz ere hunkigarriago gertatu zitzaidan. Eskutik kendu gabe, bi egunetan, liburu guzia irentsi arte.

Bere idazkera, literatura aldetik, ezta hain jantzia; baina bai adierazpenak gramatika legez ondo eta argi beteak. Eta, idazkeraren apaltasunagatik, hain zuzen horregatik da hunkigarriago. Idatzita dagoen era apal eta zintzoa, handikeririk eta heroetasunik gabekoa, eguneroko errealitatera egi indartsuagoz lotzen bait da.

Ausardia falta zitzaion gizona; miseriak, mesprezioak eta sufritzak harat honat erabili zuen gizonaren oroitzak dira. Beti, etorkizunaren aurrez aurre etsipendurik, baina kalamidaderik handienak iragan ondorean, txarragorik izan ezenaren pozez adoretzu bihurtzen zena. Tarteka marteka hizkirimiri anitz jasotzen du eta hoiek dira bere liburuaren pizgarri.

Holako esan zahar, esan zuhur eta bere garaiko sozialistak gizatasunaren eredugarri erabiltzen zituzten esaldi batzuk, behin eta berriz aipatuko ditu liburuan zehar; inoiz, badirudi, bera ere konturatzeke irtenak, lehen ere aipatu ez balu bezala (horretarako, oroi liburuaren hasieran esaten duela memoriaz ahula zela), eta berak uste gabean giza moralaren entsegu eder bat burutzen du oinarritzko esaldi hoiekin eta bere aburu zintzoekin. Liburu honi bai aukeran datorkiola Walt Whitman-ek ziona, liburu hau ikutzen duenak gizona ikutzen duela.

Agur eta ohore hainbeste irakaspen eskaini zenigun Santi adiskidea; zure oroitzapena gurekin izango da bizi garen arte guzian.

* * *

Una cosa es saber leer y muy otra el disponer de una disciplina o hábito de leer. Así como difiere bastante el leer únicamente la prensa diaria y alguna que otra revistita y el disponer siempre de algún libro que leer. Para muchos resultará sorprendente, pero el hábito de leer libros, en Eibar, ha sido mucho mayor en personas de edad que entre las de mi generación. La prueba está en los libros escritos por personas nacidas en el filo del siglo: P. Sarasqueta, P. R. Galdós, P. Larrañaga, T. Echevarría, Fernández Etxebarria, A. Iturrioz, etc., todos ellos autores de más de una obra, siendo de una generación que Eibar rondaba los 12.000 habitantes. A esa generación pertenecía el recién fallecido Santiago Arizmendiarieta (Santi Arizmendi), primo carnal de aquel promotor de cooperativas de Mondragón, don Jesús María, que falleció hace pocos meses. Santi, a su vez, fue en su mocedad uno de los pioneros del cooperativismo eibarrés, promocionado por el centro obrero socialista de la localidad armera, del que Toribio Echevarría fue uno de los principales líderes.

Santi Arizmendi tiene en su haber el mérito de mantener con entereza, la amistad leal y sincera, a través de una estrecha correspondencia con el exiliado Toribio en aquellos momentos tan comprometedores, y que a Toribio le supo llevar las noticias y el aliento de su choco querido, hasta el extremo de impulsarle a escribir sus memorias y su pensamiento, como queda testimoniado en la introducción y epílogo de su primer libro, titulado *La experiencia socialista en España, vista desde mi pueblo*.

Por otra parte, Santi, estuvo muy dedicado a la enseñanza y práctica del Esperanto a lo largo de su vida y mantenía relaciones epistolares con personas de diversos países. Siendo militante del Partido Socialista y no practicar la religión, por sus aficiones musicales y como segundo tenor del antiguo orfeón eibarrés, nunca tuvo inconveniente en cantar misas dirigidas por aquel gran maestro Juanito Guisasola, del que Toribio con razón dijo en una de sus obras: «En ésa su bondad natural residía el secreto de hacer concurrir a sus sesiones corales a tantos elementos dispares y políticamente heterogéneos», que no cabe elogio mayor para el maestro Guisasola.

Santi ha dejado sus memorias de la guerra, inéditas. Están escritas con la sincera humildad que le caracterizaba. Sin protagonismos heroicos, va describiendo las experiencias vividas y observadas desde su cargo en la intendencia, la cárcel y el batallón de trabajadores. Muchas veces humillado, pero nunca ofendido, en una exposición íntima sobre las penalidades sufridas por un hombre de paz en la guerra; que mantiene sobre todo su ideal socialista sin ningún rencor a los del bando contrario y siendo muy justo en las actitudes y sucesos de diversa índole de ambas partes. La obra, narrada con humildad, está salpicada de anécdotas curiosas, a veces de mucho humor. A lo largo de la obra aflora un fondo humanístico envidiable, cuando repite sucesivamente, sin pretenderlo, unos pocos principios básicos, que parecen hasta elementales, pero que al autor le sirvieron para sobrellevar con ánimo el peso de las adversidades, penalidades y sufrimientos, y que constituyen una buena lección de moral. Obra muy digna de ser publicada, de la que he sido un afortunado lector, de estas memorias de tan honorable señor y viejo amigo, que en paz descanse.

1977 - V - 30

JOSE MARIA DONOSTY. OROITZAPENEZKO LERROAK

Zer gutiago, hamazortzi urteren buruan asteroko honetan ehundakak artikuluak idatzi dituen gizonari oroitzapenezko lerro batzuk eskaintzea baino? Jose Maria Donosty 1959tik zetorren artikuluak argitaratzen, zahartzaroko ajeak ezagutzeke, ekintzari ukorik egin gabe eta burua argi nabari zuela.

Donostiar jator hau hiri honetan jaio zen 1887. urtean. Donostian bertan eta Madrid-en estudiantu ondorean Lyon-era joan zen, baina gaixoaldi batek herriminez ekarri zuen bere sorterrira. Gazterik agertu zuen kazetaritzarako zaletasuna eta 1905an «Pueblo Vasco»n hasi zen Jose Maria Donosty izenordez idazten. Bere bataio izen-deiturak Leonardo Fernández Elizegi zituen. Idazle bezala luma bizkorra eta dotorea zuen eta laster egin zen ospe

handiaren jabe. Pikabeak egin zuen Gipuzkoako albur hartan, J. M. Donosty oraindik gazte zela, han aipatzen zen garaiko idazlerik hoberenen artean eta horrek asko esan nahi du bere izen onaren alde.

Larogetahamar laster betetzekoa zegoela hil da donostiar idazlea, azken ordurarte lanean arituaz. Ez zuen aski izan bere garaiko ekintzaz eta giroz idaztea. Honez gainera Donostiako historiaz anitz ikerketa eginak zituen eta Euskal-Herriaren historia ere ezaguna zuen. 1964an Donostia hiriko kronista ofizial izendatu zuten eta aurtengo udazkenean, Donostiaren alde eginak dituen lanen ohorez, «Encomienda de la Ciudad», baina ordurako erretiratua zen eta gomendua hartzearen atzerapena eskatu zuen. Irailaren azken partean hil da Jose Maria Donosty.

Milakak artikuluak idatzi zituen bere bizitzaren zehar, «Pueblo Vasco» hartatik hasi eta «La Voz de España» eta HOJA DEL LUNES honetan bukatu arte. Azken honetan «Un donostiarra» izenez agertzen zituen bere lanak. Zenbait liburu ere argitaratuak zituen, baina batez ere bere artikuluetan eman du lanik gehien. Ez dago dudarik lan hautatuen, edo hobeto esan, artikulua hautatuen bilduma on bat zor zaiola gutien gutienez, bere idazlanen adiarazpen on bat emango duena.

Nik neuk, bere artikulua asko irakurriaren, bera pertsonalki ez nuen ezagutzen. Euskaraz ba omen zekin eta hala aditzera ematen dute bere artikulua batzuk. Baina beti erdaraz idazten zuen. Bere garaiko eta giroko semea izaki. Ongi da bakoitzak berari dagokionean idaztea, batez ere Donosty bezala zer esan duenean, pentsaerak eta sentierak gogoz adiarazteko edo agiri zahar edo historian aurkitzen duena agertzeko. Bideak ezin dira beti beti norperak aukeratu, inguruak eta garaiak ere jokutzen du egiteko honetan eta ez dago inor zertan behartu. Gizon heldua ez baita eskola haurra. Eta eskolatik erdaraz hezi ginuztenok, behar bada, gogo bereziak bultzatzen gaitu jatorrizko hizkuntzara itzuliaz hontatik aritzera. Euskal idazleak inoiz sartu dira erdaraz bakarrik idazten duten euskaldunen kontra, hauen jokabidea onartu ezinez. Ez zait ongi iduritzen. Ongi iduritzen ez zaidan bezala erdaraz besterik idazten ez dutenek gure alorrean zer ongi eta zer gaizki, epaile bezala jartzea. Holakorik maiz gertatu da, eta ez

beti asmo onez.

J. M. Donosty apenaz sartzen zen hontaz. Behin edo beste, bere txokoko euskararen alde agertu zen, euskara batua edo batuantzazkoa zalantzas begiratu eta, baita ere, hizkuntza arrunta mordoillotzat hartuaz, edo berak igarri gabe garbikerietara joaz. Dena dela, beste erdal idazle askok baino errespetu gehiagorekin begiratzen zituen gure gauzak. Eta ez diot hau hildako bategatik gehienetan ongi esan ohi delako, ez. Donostyk nere ustez merezimendurik izan ez balu, ez nion aipamenik egingo. Bestelako iritziak ekarri naute lerro hauek idaztera, eta bere ohorez esan beharra dut euskal kultura eta euskal literaturari buruz idatzi zituen artikuluetarik zenbait gordeak ditudala. Orain burura datorridana, 1948ko apirilaren 27an «La Voz de España»n Barkoxeko Etxahuni buruz idatzi zuen artikulua polit hura, «Echahun, el bardo maldito», P. Lhande eta J. Larrasketek bi urte lehenago poeta honi buruz argitaratu zuten liburuaren barnean gordea adibidez.

Bere giroko seme, Espainiako 98ko gizaldiak ikutua zen, Baroja, Salaberria, Grandmontagne, Azorin, Mourlane-Michelena eta abar zituen gogoko eta hoi en ifarrorrazak markatu zionetik abiatu zen. Irakurle onaren ondorenez, jakintza naroz jabetua zen eta idazkera erraz bezain apaina zuen.

Ideien aldetik aski independentea izan zen. Errepublika garaian UGTkoa izan zen eta karguak edukitzera ere heldu zen. Gerratean berriz inspektore tekniko bezala ibili zen. Hoiegatik presondegian egona zen eta gerraondoko urteak latzak izan zituen.

Donostiaren zabaltze eta eraikitze berriak ezagutu zituen eta bere artikuluetan xehetasunez kontatuak ditu orduko gora-beherak. Hala ere, pena zuen alderdi zaharreko harresia botatzeaz. Hainbeste maite zuen hiriaren historia eta artea adiaraziko zuen guzia zaintzearen aldeko zen. Orain, bera galtzeaz, Gipuzkoako hiriburuak, bertako arte balioak historiaren arrazoiz zaintzeko ahaleginak egingo dituen lumarik onenetakoa galdu du.

* * *

Con el fallecimiento de José María Donosty, San Sebastián ha

perdido a uno de sus mejores defensores —por no decir el mejor— de los valores históricos y artísticos de la ciudad. Cronista oficial de San Sebastián desde 1964 y recientemente galardonado con la Encomienda de la Ciudad.

Había nacido en el mismo San Sebastián el año 1887 y estaba en el umbral de cumplir los noventa. Su verdadero nombre era Leonardo Fernández Elícegui. Usó su seudónimo de José María Donosty desde que comenzó a colaborar en 1905 en el «Pueblo Vasco». Desde los años cuarenta venía usando ese mismo nombre en «La Voz de España», donde era colaborador asiduo. Pero, en cambio, en los artículos en estas páginas de la HOJA DEL LUNES, donde colaboraba desde 1959, firmaba «Un donostiarra».

Reconocido por todos como escritor de elegante corte literario, desde los tiempos en que Picabea presentó aquel Album de Guipúzcoa. Pero a la vez era un gran conocedor de San Sebastián y su historia, como testimonia el título al que se hizo acreedor.

Era autor de varios libros, pero sino lo mejor, la mayoría de sus trabajos están dispersos en miles de artículos periodísticos. Siendo los mismos de gran interés, sobre todo para San Sebastián, merece la preparación de una antología.

1977 - X - 10

NOTA: Con recopilaciones de sus escritos se han publicado tres libros: *Marinos guipuzcoanos*, Madrid, 1968; *San Sebastián y Guipúzcoa*, León, 1968 (que ha tenido varias ediciones); *Temas, pueblos y paisajes de Guipúzcoa*, San Sebastián, 1969. Por lo que se lee en la cubierta del último libro tenía preparados un segundo volumen del primero y la obra titulada *Vascongados ilustres de los siglos XIX y XX*, más otras obras en preparación.